

PESTI ÓDA, RÓMAI SOUVENIR,
CSÓKAI SÍREMLÉK
Marczibányi Márton életrajzához

AN ODE FROM PEST, A SOUVENIR FROM ROME,
A TOMBSTONE FROM ČOKA

For the Biography of Márton Marczibányi

PEŠTANSKA ODA, RIMSKI SUVENIR, ČOKANSKI
NADGROBNI SPOMENIK

Za biografiju Martona Marcibanjija

RAFFAY ENDRE

PhD, habilitált művészettörténész

Pécsi Tudományegyetem, Művészeti Kar, Művészettörténet Tanszék
egyetemi docens, tanszékvezető

raffay.endre@pte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a 240 évvel ezelőtt született és 190 évvel ezelőtt elhunyt puchói Marczibányi Márton (1784–1834) életművének feltekerkezését tűzte ki célul, egy majdan megírandó életrajz számára, különös tekintettel az életmű művészettörténeti vonatkozásaira. A tanulmány legfontosabb forrása egy, a kutatás számára eddig ismeretlen *Óda*, amelyet Marczibányi Márton 1834-es neve napjára és vélhetően a pesti palotája felavatására írt Ujváry Mihály. A tanulmány további kortárs forrásokat is használ, így a csókai Szentháromság-templom publikálatlan *Historia Domus*át és folyóiratok híreit is. Ám ezeket a forrásokat nem egészítik ki a családi levéltárai, tekintve, hogy az 1945-ben megsemmisült. Az írott forrásokon túl a művészettörténeti emléktanyag is segítette az életmű csomópontjainak a rekonstrukcióját és értékelését, annak megfelelően, hogy Mártont a művészetek lelkes támogatójaként ismerték. A tanulmányban így szóba kerül a híres nagybácsi, Marczibányi István műgyűjteménye, és megjelenik a „kamenici” (kamenicai) kastély és kert, a tornyai kastély és a budapesti palota is, valamint a csókai templomban 1821-ben felállított síremlék is, amelyet Márton Lajos öccsével közösen emeltetett apjuk emlékére. Ez a mű római kapcsolódású: koncepciója Antonio Canova művészetéből eredeztethető. Rajta a de Haro tervezett síremlék megoldásai je-

lennek meg, amelyeket a megrendelő igényei szerint alakítottak. A tanulmány megvizsgálja, hogy a megrendelés összefügghet-e Ferenczy István római éveivel és Mártonnak az *Óda* megörökítette itáliai útjával.

KULCSSZAVAK • Marczibányi Márton, kamenicai Marczibányi-kastély és -kert, tornyai Marczibányi-kastély, pesti Marczibányi-palota, Ferenczy István, Marczibányi Lőrinc csókai síremléke

BEVEZETÉS

1834. november 11-én, kedden Marczibányi Márton pesti palotájának a dísztermeiben családtagok és vendégek gyűltek össze köszöntésre. A köszöntés magának a házigazdának szólt, aki nemcsak nevének és születésének napja alkalmából fogadta a jókívánságokat, de az ünneplésre vadonatúj palotája is okot adott. Marczibányi Márton életművét mintegy megkoronázó palota felavatására nemigen találhattak volna jobb alkalmat, mint az építető ötvenedik születésnapja! A fénypontot Ujváry Mihálynak ez alkalomra írt *Óda Puchói Marczibányi Mártonyhoz* című művének (a továbbiakban: *Óda*) a felolvasása jelenthette, amelyet a szerző nesztori évek elérésére vonatkozó kívánságával zárt, a közönség nyilvánvaló vivátozásától kísérvé. (A szöveget e tanulmány *Függelékében* közlöm.) Ám az éljenzés hangjai hamar elültek, a nesztori évek elérésének a reménye is elszállt: a megkoronázott életmű hamarosan lezárult. Márton új otthonában karácsonyt sem látott, mert az ünnepséget követő 22. napon meghalt.¹ A Csanád vármegyei Tornyan (Turnu, Románia), a „nemzetségi” sírboltba temették,² koporsójának a fedelével a feledés homályát is ráborítva. Síremléket nem kapott sem márványból, sem homokkőből. Maradt emlékül az életmű. Ám erről, akár csak az *Ódáról*, az utódok szinte teljesen megfeledkeztek.

Az utókor kutatója, ha a feledés homályával kívánja a harcot felvenni, ugyancsak problémás helyzetben van: Marczibányi Mártonról alig találni adatot, és az a kevés is gyakran ellentmondásos vagy megbízhatatlan forrásból származik. Ám az egész Marczibányi család történetének kutatását megnehezíti, hogy a családi levéltár nagy része, amelyet a gróf Karátsonyi levéltárral egyesítettek, a Magyar Országos Levéltár 1945-ös égése alkalmával elpusztult (KOSÁRY 702).³ Nagy Ivánnak köszönhetően ismert a családtörténet, és a családfa egy része (NAGY 296–297),⁴ és maradtak dokumentummorzsák. A Budapest Fővárosi Levéltárban őrzik Marczibányi Antal 1857. június 11-én kelt

¹ HAZAI 1835: 363.

² Uo.

végrendeletét, amely inkább az utótörténet kutatásában segíthet: 1872-ben, amikor elhunyt, férfiágon a család is kihalt.⁵ Ismertek dokumentumok a Dubniczky és Marczibányi család kocsói (szlovákul ma: Kočovce, Szlovákia) levéltárából (KOSÁRY 655, 702). A családi levelekből jutott az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába is.⁶ A kutatás plébániai anyakönyvek vizsgálatára még nemigen terjedt ki, kivéve Marczibányi (II.) Lőrinc tornyai keresztlevelét az aradi állami Levéltárban (KORHECZ 10. jegyzet). A Marczibányi család tagjainak születési és halálzási évszámait a sírlapjaik vagy síremlékek felirataiból is megismerhetjük.

Nagyrészt fennmaradtak, de publikálatlanok a csókai (szerbül ma: Čoka, Szerbia) Szentháromság-plébániatemplom *Historia Domus*ának kötetei, amelyek nemcsak a plébánia és a templom történetére, de a Marczibányi család történetére vonatkozó adatokkal is szolgálnak, lévén a Marczibányiak a templom kegyurai (HISTORIA). A *Historia* első, kéziratos kötete 1782-vel indul, latin nyelvű, de egy része megsemmisült: a végéről lapokat téptek ki. A II. kötetet 1885-től írták magyarul, a kezdetekkel indítva. A III. kötet is korábról, méghozzá az 1848-as évvel indít – nyilván az I. kötetből kitépett lapok tartalmi rekonstrukciójának szándékával.⁷

⁵ További levéltárakban fennmaradt dokumentumokról tájékoztat: KORHECZ 6., 10., 13. és 15. jegyzet és VARGYAS 71. jegyzet (vö. KOSÁRY 655, 702). Megmaradhattak a következők: HU-MNL-OL-P 1929-18.-M-35. Marczibányi (puhói és csókai) (Altétel), HU-MNL-OL-R 319-1277. Marczibányi család (3 db), 1808–1843 (Egyes irat), HU-MNL-OL-P 2257-758.-1. Marczibányi család, 17. sz.–19. sz. (Alszózat). Tüskés Anna tájékoztatását és e tanulmányom megírásához nyújtott segítségét köszönöm.

⁴ Családfát közölt még: KORHECZ 11, amely Fábán Borbála munkája. Családfát közölt BARNA–SÜMEGHY 125 is. A családfák hiányosak, és adataik nem mindenben azonosak.

⁵ IV. 1202/CC, Z 211.

⁶ OSZK: Marczibányi István gróf Széchényi Ferenchez 1806. április 17.; Marczibányi Márton Jankovich Miklóshoz 1815. június 17-én (Fond 16/457); Marczibányi János Jankovich Miklóshoz 1815. november 26-án (Fond 16/457); Marczibányi Antal Brunswick Terézhez 1829. augusztus 27.; Marczibányi Antal Fáy Miklóshoz 1842. február 12. MTA: Marczibányi Márton levele Rummy Károly György-höz 1818. október 14. (Irod.-lev. 4-r.18. sz.), Marczibányi Antal levele nővérének 1845. augusztus 19. (MS 4752/183).

⁷ A *Historia Domus* kötetei publikálatlanok, azokat a plébánián őrzik. A csókai plébánián még az 1990-es években kutattam. A családtörténetről és a csókai birtok és plébánia történetéről összefoglalóan: KORHECZ 8–13.

Mindezekén túl a nyomtatásban is megjelent források segíthetik a kutatást. Témánk szempontjából legfontosabb az említett *Óda Puchói Marczibányi Mártonyhoz*, Újvári Mihálytól, Márton házi ügyvédjétől és fiának nevelőjétől, amelyet a pesti Trattner-Károlyi nyomdában nyomtatattak ki 1834-ben. Az *Óda* mind ez ideig ismeretlenül, illetve kiaknázatlanul rejtőzött a források közt. A Marczibányiak közül nemcsak Márton ünneplésére írtak dicsőítő költeményt, hanem a család több más tagjához is – korábban, és később is. A családi sorozat elején Márton nagybácsijának, Marczibányi Istvánnak a tiszteletére készült művek állnak: 1806 augusztusából egy névnapi köszöntő (A. F.), 1806 novemberéből egy „*Háládatos örömdal*” (VERSEGHY 1806), 1810 decemberéből pedig a temetése alkalmából írt „*Halotti tisztelet*” (VERSEGHY 1810). Az utóbbi kettőt Verseghy Ferenc jegyzi, aki a „*Háládatos örömdalban*” a feleséget, Majthényi Annát is ünnepli. E sorba kívánkozik még Édes Gergely *Marczibányinak Fundatiójára* című, Kazinczynak elküldött költeménye is (VÁCZY 392). 1835-ben Márton öccse, Lajos is kapott egy ódát (PUCHÓI), később unokatestvérük, Antal is (DOBAY).

A család leghíresebb tagjáról, Marczibányi Istvánról 1818-ban életrajz is született, (NAGY MÉLTÓSÁGÚ) Schedel (Toldy) Ferenc 1845-ben a Magyar Tudós Társaság közgyűlésén is felolvasott egyet (SCHEDEL 21–26), és néhányat az utókor is megjelentetett.⁸ Schedel az életrajzban Mártonról is megemlékezett (SCHEDEL 22), és utóbb Lajosról is, amikor meghalt (SCHEDEL 72). A Marczibányi név a művészettörténeti szakirodalom számára sem ismeretlen. A művészettörténeti vonatkozásúak közül Voit Pál tanulmánya a pesti palotával (VOIT), Entz Géza és a közelmúltban Vargyas Zsófia Marczibányi István műgyűjteményével (ENTZ 1937; ENTZ 1955; VARGYAS), Korhecz Zsuzsanna pedig a csókai templom műkinceivel foglalkozott (KORHECZ). A művészettörténet számára is hasznosítható legújabb kutatási eredmény Tüskés Annához kötődik, aki Márton könyvtárait azonosította (TÜSKÉS). A csókai kastélypark emléksztélésével és a csókai plébániatemplom kapujával én foglalkoztam, és publikálásra vár Márton művészeti reprezentációjának témájában írt tanulmány párom is (RAFFAY 488–489).⁹

⁸ Ezeket idézi: VARGYAS 3, köztük: VERRASZTÓ. Lásd továbbá TÜSKÉS 9.

⁹ Marczibányi Márton életművének művészettörténeti vonatkozásaival foglalkozott az *Európai műemlékvédelmi tendenciák, különös tekintettel a Kárpát-medencére* elnevezésű, a 2024 októberében a fehérvárcsurgói konferencián *Souvenir Rómából* címmel tartott előadásom, amelynek kéziratát publikálásra vár.

MARCZIBÁNYI MÁRTON ÉLETRAJZA – KÉRDÉSEK ÉS ADATMORZSÁK

Marczibányi Márton életrajza megíratlan.¹⁰ Ezúttal is az marad, de az alábbiakban az életrajz egyes mozzanatainak és azok esetleges összefüggéseinek a rekonstrukciójára teszek kísérletet. Ne csodálkozzon az olvasó, ha a rekonstrukcióban több lesz a kérdés vagy feltételezés, mint a válasz, ugyanis a rekonstrukciónak természete ez. Ám ezek megfogalmazását is fontosnak tartom, hiszen válaszokat csak kérdésekre lehet (majd) adni. Munkám vázát

1. kép. Marczibányi Márton (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Arcképcsarnok) (KORHECZ)

¹⁰ KALAPIS, KORHECZ 10 és TÜSKÉS 2 összefoglalta a tudhatókat. Korhecz a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Arcképcsarnokának Marczibányi Mártonról készült litográfiáját is közölte (az adatait lásd alább), amely a szakirodalom számára korábban ismeretlen volt (KORHECZ 10).

a Márton névnapjára írt *Óda* jelenti. E vázat további adatokkal kiegészítve igyekszem majd a rekonstrukciót kikerekíteni.

Márton tehát a Marczibányi családba(n) született, és e családnak 1810-től a haláláig volt a feje (1. kép). A családfő (és a család) származásával az *Óda* 19 versszakából négy foglalkozik.¹¹ A nemességszerző ős, szintén Mártony, Mátyás királytól kapta puchói birtokát (4. versszak) (ILLÉSSY 41), ahonnan a család az előnevét vette, és amelyről dokumentumok is tanúskodtak; így egy királyi adománylevél és az 1797-ben előkerült és azonosított, bár birtokadománnyal nem járó, de címer használatára jogosító nemesi levél (armális) 1465-ből (ILLÉSSY 41). A (családi) hagyomány szerint a vezetéknév is ettől a Mártontól való: e szerint e név becézett formájából és a báni méltóságnévből magyarázható az eredet (NAGY 294–295).¹² Ugyanitt a 4. versszakban szerzőnk is alkalmaz névalkotást: (Rákóczy- és Bethlen-korabeli) ismeretlen elődök Előd keresztnevének kreálásával. A 15. századi Mártont és a későbbi Elődöket Nagy Iván nem tudta a családfán igazolni, illetve elhelyezni (NAGY 296). E családfán a legkorábbi ismert ős (I.) István, aki az ünnepeelt családfő szépapja. Az 5. versszak Lőrince (aki a családban elsőként viselte e nevet) ennek az Istvánnak a dédunokája, és Mártonunknak nem távoli ükapja, szemben Ujváry szóhasználatával, hanem a nagyapja. Ujváry persze tudja, hogy Lőrinc (Mária) „Therézia napjain” élt, ami megfelel a Nagy-féle családfán elfoglalt helyének. Mária Terézia megemlézése nem csupán dekoráció: a nemesi levél 1797-es előkerülését megelőzően a királynő egy adománylevele bizonyította a család nemességét. Ujváry azt is tudja, hogy Lőrinc szerezte a tornyai és a „kamenici”¹³ birtokot (a házi ügyvéd szerint „ügyési tollal” és „vas szorgalommal”), letéve a Marczibányi-ház „örök fenekét”, vagyis megalapozva a család, pontosabban az elsőszülött gazdagságát.¹⁴ E gazdagság, bár a Mátyástól származtatott puchói (szlovákul ma: Púchov, Szlovákia) és nimnicei (Nemőc; szlovákul ma: Nimnica, Szlovákia) birtokok (vagy legalább egy részük) kastélyostul mindvégig a család kezében maradtak, új keletűnek számított, amit az *Óda* írója sem palástolt el. Lőrinctől az elsőszülött, (II.) István örökölt mindent (6. versszak). Az elsőszülött az örökségéből „ezreket áldoz”, és alapítványainak köszönhetően valóban „ragyogást” biztosít(ott) a Marczibányi névnek (6–7. versszak).

¹¹ A családtörténetre vonatkozólag lásd még: SCHEDEL 22, NAGY.

¹² Az adománylevélre hivatkozik Marczibányi (III.) Imre az 1465-ös nemesi levélnek a családhoz való kötését bizonyító eljárás folyamán (ILLÉSSY 42).

¹³ *Kamenicz* szerbül: Sremska Kamenica, Szerbia; hivatalos magyar neve: Kamenica; hivatalos horvát neve: Srijemska Kamenica; korábbi nevei: Kamanc, Kamancz, Kamenica, Kamenicz, Kamenitz, Kamonc.

¹⁴ Lásd Marczibányi (I.) Lőrincnek fiaihoz írt levelét (1769. december 24.) VERRASZTÓ 29–34 közlésében.

Mindeközben öccsei – (II.) Lőrinc, aki Mártonunk apja és (III.) Imre, a legfiatalabb fiú – saját birtokot szereztek a kincstári javak árverésén, 1782-ben Csókát (HISTORIA I: 4; VERRASZTÓ 12).

Marczibányi Márton a *Hazai s Külföldi Tudósítások* szerint 1834. december 3-án, 52. életévében halt meg (HAZAI 1934: 363), így legkésőbb 1783. december 2-án szülehetett. Nagy Iván szerint viszont csak 1785. november 11-én született Csókán (NAGY 297). Ezt az évszámot többen átvették (BARNA-SÜMEGHY 125, ahol a születésnap december 11.), ám a csókai *Historia Domus* szerint a születés éve 1784, míg a novemberi hónap stimmel (HISTORIA I: 5). Nagy évszámadata mindenképp téves, hiszen Márton öccse, Lajos nem később, hanem 1786. május 22-én született, nemcsak a *Historia Domus*, hanem csókai sírfelirata is ezt vallja (HISTORIA I: 7).¹⁵ A fiúk születhettek Csókán, az apjuk és annak öccse, (III.) Imre által 1782-ben – a kincstári javak árverésén – vásárolt birtokon. Lajos utószülött volt, mert az apa, Marczibányi (II.) Lőrinc ekkor már nem élt. Mártonka tehát alig múlt egyéves, amikor az apa 1786 januárjában meghalt, amint arról a *Historia Domus* és síremlékének felirata is tájékoztat (HISTORIA I: 7).¹⁶ A halál oka torokgyík (angina), a napja január 8. A sírfelirat szerint 6-án halt meg. Az apát Csókán temették el, a mai templom elődjében (HISTORIA I: 7). Az említett felirat azon a síremléken olvasható, amelyet Marczibányi (II.) Lőrincnek a fiai 1821-ben az időközben felépített csókai Szentháromság-templom szentélyében állítottak, helyettesítve azt a korábbi emléket, amelyet még az özvegy készíttethetett, és amely utóbb szintén az új templomba, ott is a kriptába került (KORHECZ 15).

Nincs okom arra gondolni, hogy a síremlékhez készült, bronzszínűre festett domborműnek családi jelenetként megfogalmazott kompozíciójában ne (II.) Lőrinc 1786-os siratásának képi rekonstrukcióját lássam: a bajszos

¹⁵ A sírfelirat: HOC TUMULO EXANIMUS TANDEM POST FATA / QUIESCIT, / QUEM FUGIT IN VIVIS, SEMPER OPTATA QUIES. / HIC REQUIESCIT IN DOMINO LUDOVICUS, / FILIUS LAURENTIT, / FILII ALTERIUS LAURENTII, / MARCZIBÁNYI DE PUCHO / Ano 1786 22a MAJI NATUS, / Ao 1847 DIE 19 JULY TEMPORALIA CUM / AETERNIS PERMUTAVIT.

¹⁶ A felirat: LAURENTIO MARCZIBÁNYI DE PUCHO, / BANATU TEMESSIENSI PROPULSATIS TURCIS, / A VITAE LEGI REDDITO, / PROVINCIAE TORONTALIENSIS PRO-COMITI, / XV KALE APRILIS, MDCCLIV NATO, / VI. ID: IANUARI, MDCCLXXXVI. / PRAEMATU-RE SUIS E VIVIS EREPTO, / PARENTI OPTIMO / MOESTI FILII MARTINUS ET LUDOVICUS. / MDCCCXXI. A feliratot a HISTORIA I 56. oldalára átmásolták.

halott nyilvánvalóan ő maga, az ágy előtti széken ülő, kétségbeesésében hátrahajló nő az özvegye, Kvassay Franciska, akinek ölétébe kisfiuk, Mártonka borul (2. kép). Az anyaméhet óvó mozdulatában akár utalást is láthatunk arra, hogy öccse, Lajos még meg sem született. A fiúk anyja az özvegyi státust egy idő után feladta, és petőfalvi Uzsovcics Lőrinchez férjhezmenvén a Nyitra vármegyei Könyökre került (HISTORIA II: 9–10). Gyermekai gyámságát nagybácsijukra, Marczibányi (III.) Imrére bízta. A síremlék domborművén őt az ágyfej-támlára boruló ephébosz korú szereplővel vélem azonosítani, aki jöhetnek akkoriban már harminc körül járt, házas volt, és két-három gyermek apja. A gyám 1790-ben trencsényi alispán lett (NAGY 297),¹⁷ így a fiúk, ha korábban nem is, de akkoriban elkerültek Csókáról, gondolom Puchóra, a család ősi birtokára. A domborművön van még egy bajuszos férfi: az ágy mögött áll, előregörnyedve. Ő Marczibányi (II.) István, a család majorescója, azaz az előjog alapján ő a hitbizományi örökös, és a család legismertebb tagja. Öccse sira-

2. kép. Marczibányi (II.) Lőrinc siratása (Csóka, 1821)
(A szerző felvétele, 2011)

¹⁷ ILLÉSSY szerint (III.) Imre 1797-ben (is még) csak helyettes alispán volt.

tásakor még csanádi alispán lehetett, de hamarosan lemondott, és (egy időre) visszavonult tornyai birtokára, s ott, ha még meg nem tette, építkezésbe fogott (VERRASZTÓ 35–38). A fiúk (cseperedvén) ennek a nagybácsinak a birtokán is meg-megfordulhattak, s talán akkor is ott voltak, amikor a gyámjuk megrajzolta a tornyai kastély képét, hogy azt Czetter Sámuel majd rézmet-szetbe tegye, a család hírnevét növelendő (Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Gyűjtemény ltsz. 1120) (DOMANOVSKY 284, 642; RÓZSA 121) (15. kép). A nagybácsit művészkedni (rajzolni vagy festeni) otthon is láthatták, hacsak nem gondoljuk azt, hogy a kastély előrajza és a Nemzeti Múzeumban őrzött trompe l’oeil munkája képezi a teljes oeuvre-t (MNM, MTKCs 64.67, 50,5 × 72,7 cm). A trompe l’oeil párdarabját a fiúk apja, Lőrinc készítette (MNM, MTKCs 64.66, 50,2 × 73 cm). Az ábrázolásokon faerezetes asztallap és az arra helyezett térkép, kotta és más nyomtatványok, kártyalapok és további papírlapok jelennek meg, Imréén egy pillangó is, Lőrincén pedig Gonzaga Szent Alajos szerzetes képe¹⁸ és egy Marczibányi-címeres pecséttel lezárt boríték is. Lőrinc munkáján egy metszet is ábrázolásra került (vízparti kép épületekkel), amelynek a felirata a metsző nevét is feltünteti, aki maga Lőrinc volt. Hogy a művészetek gyakorlati művelése tekintetében Márton és Lajos örökölték-e az előző generációtól valamiféle tehetséget vagy készítetést, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy az idősebb nagybácsinál, akit 1800-tól inkább pesti, majd budai (VARGYAS 45) otthonában találtak meg, a képzőművészetek iránti érdeklődésük (fel)fokozódhatott. Itt az alkotásokkal való találkozás nemcsak technikai megoldások megcsodálását és esztétikai élményt jelentett, hanem történelmi tájékozottság megszerzését is: a nagybácsi mű- és régiséggyűjteményének darabjait bizonyára nem rejtette el unokaöccsei elől, akik a tárgyak eredetével és történetével is megismerkedhettek.

Mivel Istvánnak gyermeke nem volt, 1810-ben bekövetkezett halálával idősebb öccsének, (II.) Lőrincnek az idősebb fia, a huszonöt éves Márton örökölte a család majorescói javait (követve így a nagybácsit tornyai és „kamenici” birtokában), és rokonaival együtt a budai palotát, és magát a

¹⁸ A szent a diákok védőszentje. Serfőző Szabolcsnak köszönöm, hogy arra figyelmeztetett: a két munka a Marczibányi fiúk diákéveire datálható, amit segíthetnek az ábrázolt nyomtatványokon szereplő évszámok is. Ezek közül az 1772 a legkésőbbi, ez Imre alkotásán az *Ehren-Rede Dem Grossen Geist Caroli VI* címlapján szerepel, amelynek én egyelőre csak az 1741-es kiadását ismerem. Ha az elírás diákcsníféle lenne, akkor az évszámban a munka készültének az éve lehet „elrejtve”. Ugyanígy Lőrinc említett szignója is lehet „diákcsní”. De miért ne érthetett volna a metszetkészítéshez? 1772-ben (16 és 18 évesen) mindketten diákkorban voltak, bátyjuk István is még csak 20 éves volt. A munkák vétel útján kerültek a múzeumba (Pastinszky Miklóstól tudom, hogy 1964-ben).

műgyűjteményt is (VARGYAS 46). A majorescói, illetve családfői szerepre, ha korábban nem is, de 1800 körül már számíthatott. Mártonnak a szerepre való felkészítéséről az akadémiai képzés vonatkozásában semmit sem tudunk, tekintve, hogy győri jogi akadémiai tanulmányait az újabb kutatás nem is igazolja (TÜSKÉS 3. jegyzet). Ám a tanulmányutakat illetően az *Óda* szavai kellő támpontot biztosítanak. Az *Óda* – „hazáján Angelóknak, / 'S Róma művin nemesült nagy elméd” és „szelídebb 's tiszta merészletű / Érzést vevél fel Szajna' nyájas, / És nemesült szabad-elmüeknél” – megfogalmazásai mögött római és párizsi út vagy utak sejlenek fel. Kérdés, hogy ezekre mikor került sor? Az *Ódában* az utak (utó)hatásáról esik szó (a 11. és a 14. versszakokban), az életmű ismertetése végén, illetve azt követően.

Márton tisztségviselésének évszámokhoz való kötését a további kutatás bizonyára megteszi majd. A Trencsén vármegyei aljegyzőség a gyámnyagbácsinál töltött évekből következhet, illetve a gyámság alól kikerülve kerülhetett betöltésre. A csanádi főjegyzőség későbbi, és bizonyára nem független a tornyai birtok megöröklésétől. Márton Szerém vármegye országgyűlési követe is csak utóbb, „Kamenicze” birtokosaként lehetett, amire alább még kitérek.

Márton 1810 decemberében részt vehetett a nagybácsi budai temetésén, a rokonok élén, gondolom, karján az özvegyvel („Követi a' Testet Uri Rokonsága, / kiknek írhatatlan mély szomorúsága”) (VERSEGHY 1810), majd rokonaival a hagyaték sorsáról egyeztetett. A budai palota és a benne felhalmozott műtárgyak a család férfitagjai közös tulajdonában maradtak (VARGYAS 48, idézi: Ferenc király ezt 1811. március 3-án jóváhagyta), együtt osztotva az örökhagyó szándéka beteljesítésében, miszerint a gyűjteményt a Nemzeti Múzeumba juttassák. 1811. március 2-án Márton is ott volt a budai palotában, hogy nyilatkozatot tegyen Miller Jakab Ferdinánd, a Nemzeti Múzeum főigazgatója és Haliczky Antal írnok (később a múzeum régiség-tárának őre) előtt a gyűjtemény felajánlásáról, és alapítványuk létrehozásáról (VARGYAS 48, 20. jegyzet). A nyilatkozat szerint az örökösök a gyűjtemény nagy részét felajánlották, de Miller március 8-án írt leveléből megtudjuk, hogy az ígért tárgyak mennyisége és minősége alaposan lecsökkent (VARGYAS 48, 21. jegyzet). Erre Miller a nádor előtt jól bemártotta Mártont; őt és a kapzsiságát, nemes érzületének hiányát, arany- és ezüsthétségét okolva ezért. Miller a felajánlottak egy részét a múzeumi elhelyezésre méltatlannak ítélte, és vissza is utasította (VARGYAS 49). Nem kizárt, hogy az örökösök közt március 2-a és 8-a közt nézeteltérésre került sor (VARGYAS 49), amelynek végére – ezt sugallják Miller szavai – Márton majorescói döntése tett pontot. Így az Imre által néhány nappal korábban még megígért görög és római kori érmék, valamint a magyar drágakövek sem jutottak/juthattak a múzeumba. A család április 10-én és július 1-jén tett adományai (VARGYAS 49) enyhítették, vagy

épp mélyítették a családtagok (pontosabban a fiatal majoresco és az idősödő nagybácsi, az egykori gyám) közti feltételezett nézeteltérést.

Az utóbbi lehetőséget valószínűsíti az is, hogy a megígért Fundatio megételére Marczibányi (III.) Imre végül egyedül vállalkozott, igaz, csak négy év múlva: 1815. április 10-én otthon, Puchón (SCHEDEL 22 szerint: Imre „hű teljesítője István vég szándékainak, intézője lőn az első magyar jutalmazó alapítványnak”). A Fundatiónban a majoresco kötelezettségeiről is szó esik (a 6. és a 8. pontban), ám az 1. pont kizárja azt, hogy a majoresco is részesüljön az esetleges kárpótlási lehetőségekből. A Marczibányi-fundatio díjainak első, fényes és országos jelentőségű ünnepség keretei közt való kiosztására 1817. november 23-án a Nemzeti Múzeum (akkori) épületében került sor, amelyen a nádort Ürményi József országbíró helyettesítette (az alapítványról és a díjátadókról: KULTSÁR, HORVÁTH). A következő évi ünnepség alkalmával ott volt maga a nádor és Ferdinánd főherceg is. A családot mindkét esetben csókási (sic!) Marczibányi János (Imre legidősebb fia)¹⁹ képviselte (HORVÁTH 13). A család feje, Márton pedig nem volt jelen. Így marad a fentebbi feltételezés: a távolmaradás oka a puchói és csókai rokonokkal való mosolyszünet, valamint a Fundatio kiadásaitól való távolságtartás. Vagy Ujváry szavai (15. versszak: „udvari fényre keresztre nem vágysz”) nemcsak 1834-ben lehetnek aktuálisak? Vágyhatott, de Miller alaposan bemártotta. Pedig lányát 1816-ban Hermina névre keresztelte, nyilván a nádori család iránti tiszteletből. Az *Óda* Mártonnal kapcsolatban a gyűjteményt nem emlegeti, és persze a díjat sem. Sőt, a pesti palota megépítésével kapcsolatban a 13. versszakban mintha épp ezekre utalón kérdezné: „Ez nem jeles rény a' haza és család / Eránt? e' mostan olly vetekedve fény- / Űző 's pazarló éveinkben? / De te zived magasabban is ver.”

A díj finanszírozása tehát (III.) Imre birtokaira, elsősorban a puchóira hárult, amelynek ügyei rendben lehettek, és a csókai birtokon sem lehettek olyan gondok, mint amilyenekkel a majoresco Tornyán és „Kameniczen” szembesült, legalábbis az *Óda* szerint. Az *Óda* a 6. versszakban megemlíti, hogy István „ezeket áldozva ritka szívvel” (István alapítványairól, jótékonykodásáról: VERRASZTÓ 51–91). A 7. versszak szerint ez a családnévre „fő ragyogást vona”, de arról is értesülünk, hogy a nagy bőkezűség a birtokokat igen megterhelte, és azokat „romlásba hozá”.

Mártonnak jutott tehát feladatául a birtokok rendbetétele („Bölcs és erős kar kelle vissza / Hozni virágzatukat 's emelni. [...] Ős-telkid majd újra

¹⁹ A Fundatio úgy rendelkezett a 6. pontban: ha a majoresco nem biztosítja az Erzsébet-apácáknál a három betegágy évi 360 forintba kerülő fenntartását, azt Imre legidősebb fiának kell átvállalnia.

szerezéd, / 'S legmagosabb ragyogásra hoztad.”) (7–8. versszak). Az *Óda* tehát ezzel indítja a tulajdonképpeni életmű ismertetését: Mártont (a tatárjárás után hazatért második honalapító) Béla királyhoz hasonlítva. Az életművet az *Óda* az újraserzett és legmagosabb ragyogásra hozott ősi telkek bemutatásával szemlélteti (9–10. versszak), amelyekre még visszatérek. Ám ezeknek a királyi, második honalapítói feladatoknak a teljesítése nem mehetett egyik napról a másikra. A rendbetételre az 1810-es években került sor, s az napóleoni háborúk és utóhatásaik miatt a 20-as évekre is áthúzódhatott. Márton eközben tehát nem kívánt alapítványi kalandokban részt venni. Indulhatott volna majorescói tevékenysége a műgyűjtemény felajánlásával és a Fundatióval is a nemzet megelégedésére, de ő a birtokok megmentésével foglalkozott. Ebbéli munkálatai alkalmával került sor Marczibány-Dombegyház betelepítésére is (1817–1818), amelyet Mártonnak 1818-ban született fia, Livius (1818–1850) után Lévésnek neveztek (GERENDELI 45).

Márton a tízes években nem csak a birtokain tevékenykedett. 1813. július 25-én, ha tehetete, bizonyára ott volt Motesicén (szlovákul ma: Motešice, Szlovákia) öccse és Motesiczky Vincencia esküvőjén.²⁰ 1814-ben meghalt Marczibányi Istvánné Majthényi Mária (KORHECZ 10), akinek temetésén a budai vízivárosi Erzsébet-apácák templomában Mártonnak is illett ott lennie. 1815 szeptemberében Bécsben tartózkodott, onnan írt (latinul) Jankovich Miklósnak, a gyűjteménnyel kapcsolatban, akinek vásárlási szándékai voltak. Márton, ha tartotta levélbeli ígéretét, 1816. március 19-ére Budára utazott, s ott volt a műgyűjtemény kiállításán. Nem gondolom, hogy Bécsben csupán a levél írásakor, átmenetileg tartózkodott volna. Épp ebben az időben vehette feleségül gróf Grochowska Jozefa Desidériát.²¹ Hermína lánya 1816-ban született.²² Fia, Livius pedig 1818-ban, abban az évben, amikor Márton pesti polgár lett. Márton 1818. október 14-én Kamenicen tartózkodott, onnan írta (németül) levelét Rummy Károly Györgyhez, aki egyébként a közeli Karlócán (szerbül ma: Sremski Karlovci, Szerbia) tevékenykedett azokban az időkben.

Az *Óda* 8–9. versszakától kezdődően tehát jönnek az eredmények, az „újra szerzett” „ős telkek” „ragyogását” biztosító vállalkozások dicsérete,

²⁰ Motesiczky Vincencia családfájának néhány ága: <https://macse.hu/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=92774>.

²¹ Széchenyi *Naplója* 1827. április 18-án arról tájékoztat, hogy (egy) Marczibányi különvált feleségétől („Das Duel des Wallenst mit Latzy Zichy, hat dennoch die Consequenz gehobt, dass Martzibanyi sich von seiner Frau scheiden lässt.”) (VISZOTA III/1932: 148). 1828 májusában Mártonnak volt felesége, akinek büsztségét akkor faragta kőbe Ferenczy István.

²² TÜSKÉS Márton Malvina nevű lányáról is tud.

majd az „ifjan emelkedő” palota, mondhatni háromszoros (terjedelmű) (a 11., a 12. és a 13. versszakra kiterjedő) méltatása, amihez Ujvárynak szavakat is nehéz találnia („Mit mondjak...?”). Az eredmények megmutatkozása az 1820-as évekre és az 1830-as évek elejére datálhatók.

A 9. versszakban felsejlenek a szerémi dombok és a Duna partjai. Ujváry a vidék történelmi hangulatát Hunyadi nevének szerepeltetésével érzékelteti, és bár Kamenic nem épp ott van, ahol „Hunyady vívt vala”, vagyis Szerém vármegyének nem a déli, hanem az északi végében, és nem Belgráddal, hanem Újvidékkel szemben, a birtok a „kamenicivel” azonosítható, amelyet tehát a nagyapa, (I.) Lőrinc szerzett, és Márton Istvántól, a nagybácsitól örökölt. Az *Óda* megírásakor itt „nectári” szőlőfürtöket termő birtok terül el, és itt „virúlnak” kertjének „paradicsom mezei”. A birtokról a kastély falába foglalt vörösmárvány tábla magyar nyelvű felirata is tájékoztat.²³ A táblát Marczibányi Lajos állíttatta Márton halála után (1836-ban), a birtok gondviselőjeként és fia gyámjaként abból az alkalomból, hogy a „szerémi nemes szőlő nedveinek ápolására” pincével bővítette az épületegyüttest. A szöveg Márton tevékenységéről is szól, aki a „majorátusba lépven a házat újra állította és a kertet nagyobbá és szebbé tette”.

Ez a kert azzal az angol parkkal azonosítható, amelyet Kamenic mellett a 19. század második felében a *Harmadik Katonai Felmérés* már feltüntett²⁴ (3. kép). A park a mai Kamenica településtől keletre–északkeletre, és a pétervárad-i országúttól északra fekvő Duna-parton, a település keleti végében emelt kastélytól hosszan húzódik. A parkot keleti végében (Pétervárad határán) egy tavacska zárja. Az együttesnek egyes részleteit képeslapok felvételei

²³ A tábla nyolcsoros felirata: SZERÉMI NEMES SZŐLŐ NEDVEINEK ÁPOLÁSÁRA PUCHÓI MARCZIBÁNYI LIVIUS A CSALÁD MAJORÁTUSA BIR / TOKOSSÁNAK KISKORÚSÁGÁBAN KI MÁRTON EZ LŐRINCZ EZ MEG IDŐSB LŐRINCZ CS. KIR. TANÁCSOS, KI 1758 10 SEPT / KAMENICZI URADALOM SZERZŐJE ÉS 1759 A CSALÁDI MAJORÁTUS ALAPÍTÓJA VOLT FIA MINEKUTÁNNA ISTVÁN AZ IDŐSB LŐRINCZ / FIA A CS. K. VAL. BELSŐ TITK. TANÁCSOS KIRÁLYI ADOMÁNYT ÉS K. TIZEDET NYERT ÉS 1810 / MAGVA SZAKADT VOLNA ÉS MÁRTON LŐRINCZ FIA S IDŐSB LŐRINCZ UNOKÁJA MAJORATUS / BA LÉPVÉN A LAKHÁZAT ÚJRA ÁLLÍTOTTA A KERTET NAGYOBBÁ ÉS SZEBBÉ TETTE VOLNA / 1834 MEGHALVÁN EZEN PINCZÉT MARCZIBÁNYI LAJOS MÁRTON TESTVÉR ÖCSE S SZINTE LŐRINCZ / FIA A JÓSZÁG GONDVISELÉSÉNEK 2k ÉVÉBEN EMELE ÉS EZT EMLÉKÜL TETTE 1836k ESZT.

²⁴ Habsburg Birodalom, Harmadik Katonai Felmérés 1869–1887.

Lásd <https://maps.arcanum.com/hu/geoname/serbia/sremska-kamenica3190104/>.

örzik. Ha nem is minden részletében, és területileg sem teljesen érintetlenül, de a park mindmáig létezik. Ma a keleti végében, túl a tavacsán a Szabadság hídon átvezetett autót út alagútban eltűnő szakasza zárja, nyugaton pedig ott a kastély a tőle északra emelkedő melléképületekkel együtt. A kastély és park nevét nem rejti a feledés homálya: Marczibányi–Karátsonyi néven ismert. A Karátsonyiaknak a névben, illetve a birtoktörténetben való megjelenése azzal magyarázható, hogy a birtokot, Marczibányi Márton fiának, Liviusnak a halála után, Marczibányi Mária révén a beodrai Karátsonyiak grófi ága bekebelezte.

A park két fő részre tagolódik, ami a katonai felmérésen és mai állapotában is jól megfigyelhető. Ez a tagolódás véleményem szerint az utólagos megnagyobbítás következménye: a kastélyhoz közelebbi (kisebb) rész lehet a korábbi kert, amely a kibővített területnek kevesebb mint a harmadát foglalja el. Ez három sávra tagolódik, amit a domborzati viszonyokhoz igazodó, a kastély Duna felőli homlokzata előtt érkező, de a kerti szakaszon V alakban kettéváló útpár jól jelöl. Északról, a Duna partján hatalmas térség terül el, a legnagyobb füves rész ez, az egész park viszonylatában is, foci pályaként működő része ma is beépítetlen. A felmérésen ezt a területet három oldalról fasor szegélyezi, keleten pedig az átlós levágás természetes lejtőt jelent. A kert déli sávja a péterváradai útig húzódik, amelynek ez a szakasza még Kamenica település része: azt házak szegélyezik. E sáv nagyrészt domboldali lejtő, egészen a kastélyig húzódva, amelybe keletről füves sík térség ékelődik. Az útpár déli tagja ide kaptat fel, majd vezet ki a kertből, a település határvonalához igazodva, fel a péterváradai útra fordulva. E részen ma az S. O. S. Gyermekefalvi háza emel-

3. kép. Kamenica, Marczibányi park
(Harmadik Katonai Felmérés, Arcanum)

kednek. A kert középső sávja kifli formájú, és a péterváradi és a Duna-parti lejtőket összekötő, az egész területet északkelet–délnyugat irányban átlósan kettévágó domboldal alá fut. Az útpár északi tagja, amely a kert középső sávja északi határát végig követi, hídon keresztül vezet ki a kerti részből, V alakban szétválva, majd párhuzamosokat alkotva, északon a dunai part vonalát követve, délen a péterváradi úti lejtő aljához igazodva. Mindkét út kivezet a területről, és folytatódik tovább a péterváradi vár irányába, ami arra enged következtetni, hogy ezek a kerttervénél korábbi eredetűek, vagyis eredendően nem (a) kerttervezői ötlet eredményei. Az utak kerti szakasza közt nagy füves térség terül el. A déli utat fasor követi, és róla további utak ágaznak, a terület felső részét háromszögben körbekerítve, és/vagy a Duna-parti úttal is összeköttetést biztosítva, különböző körséták lehetőségét kínálva, mégpedig a terület végében húzódó tavacskát is útba ejtő kiterő lehetőségével. A parkban futó utak száma (és kialakítása) a katonai felmérés óta megszorodott, bonyolítva a park bejárásának lehetőségeit. Véleményem szerint a parknak ez a hídon (és a péterváradi útnak házak jelölte településszakasz határán) túli részét a Marczibányi Márton-féle bővítéskor illesztették a korábbi kerthez.

A feltételezést a kastélyfalba falazott tábla által említett „szébbé tétel” emlékei is alátámaszthatják, amennyiben azok a hídon túli területen találhatóak, és 1810 és 1834 közé datálhatók. A szébbé tétel része lehet persze a kerti

4. kép. Kamenica, Marczibányi park, fekvő női alak
(A szerző felvétele, 2023)

tó is a park főtengelyében, és a fő elemek, a fák is, különösen, ha ritka fajtájúak, látványos koronájúak, dekoratív törzsűek, a kerti divathoz illeszkedő hangulatúak. A szebbé tétel kiterjedhetett a Dunának és a föléje emelkedő péterváradai várnak a (park végéből nyíló) látványba való beillesztésére is.

A megmaradt szobrok közül az egyik a park régebbinek gondolt részében található: közvetlenül a kastély kerti szárnya előtt. A szobrot kétsornyi, különböző méretű és formájú kváderkövekből emelt lábazaton, a homlokzatra merőlegesen helyezték el. Rajta, oldalára forduló és félkönyökére támaszkodó fekvő, nagyjából életnagyságú nőalakot látni, térdben behajlított, enyhén felhúzott lábbal (4. kép). A figura alatt párnaféle, amely a támaszkodó jobb kar alatt fekvő, szájával kifelé néző, üreges korszófélig nyúlik. Az edény elülső (nyak)része letört. A nő feje, részben a vállrész és a bal kar is hiányzik. A figura meztelen, de ágyéka előtt lepelféle húzódik, amely a felsőtest alatt és a támaszkodó kar alatt is folytatódik. Lepedőféle látható a csípő és a láb alatt is, ez az alsó lábszáron átvetül. A nő najádként vagy forrásnimfaként határozható meg, amit a korszóféle szerepeltetésére és így a figurának vízhez való kötődésére lehet alapozni. Az azonosítást alátámasztani látszik egy képeslap, amelyen a kastély kerti szárnya előtti, tehát a szóban forgó szoborhoz közeli, hosszúkás vízmedencét is látunk. A najádféle ennek a déli, rövidebb oldalán kaphatott helyet, a medencébe csorgó vizű korszójával.

5. kép. Kamenica, Marczibányi park, szfinx
(A szerző felvétele, 2023)

Ugyancsak mitológiai vonatkozású az a szobor, amelyet az újabbnak gondolt parkrészen, a Duna felőli út közelében, a parti lejtőn állítottak fel. A szobor ugyanis egy szfinxet ábrázol oroszlánméretben (5. kép). A talapzatot nagy kövekből rótták össze, a figura ezek szirtjére ült ki, egyenesen tartott, enyhén előrecsúsztatott vaskos mellső oroszlánlábára támaszkodva, a Duna felé fordulva. A törzse hosszúkás, a hasrész laposan alakított, a fark a jobb láb alól hátra felfekvő. A szfinx nyaka és feje hiányzik. A váll alatti részen kétoldalt szárnytollak, elől női mell. A hiányzó testrész külön kőből készült, és három csaplyuk segítségével csatlakozott. Ez egy archív fotó tanúsága szerint lapos arcú női fejet ábrázolt, amelynek orra akkorra már letört. A haj hullámos, hátul talán összefogott, a szem csukott.

6. kép. Kamenica, Marczibányi park, büsztökkel díszített kertépítmény (A szerző felvétele, 2023)

A park díszei közé kell számítani öt monumentális méretű antikizáló büsztöt, amelyeket a park főtengegyében, az újabbnak gondolt parkrész közepén, a katonai felmérés szerint egykor körbefutó úttal övezett (mesterséges) dombocskán állítottak fel, méghozzá egy-egy magas oszlop tetejére (6. kép). A büsztök közül négy még az oszlopán áll, az ötödik a földön – ennek az oszlopa már nincs meg. A felületek meglehetősen lepusztultak, az orr egy esetben sem maradt meg. Részletformák leginkább a haj- és szakállrészekhez kötődően maradtak meg. A magasban lévő büsztök közül két nő és két férfi, közülük egy pár magas taréjú sisakot visel, a másik pár sisak nélküli. Az oszlopját vesztett büszt nőt ábrázol. A homlokán, amelyet leszelten, síkra faragtak, csaplyuk nyomai láthatók, ami arra utal, hogy valami fejdísz-hajfogót

7. kép. Kamenica, Marczibányi park, büsztökkel díszített építmény (A szerző archívumából)

applikáltak rá. A fejtetőn viszont sisaktaréj nyomai fedezhetők fel. Fenn az oszlopon a nő sisakján a taréj szárnyas díszű, a férfi sisakja állatfigurás. A férfi göndör szakállú. Göndör fürtök keretezik az arcot kétoldalt, és a sisak pereme alatt is. Szeme tágra nyitott, füle húsos. A sisak nélküli nő hajfürtjei nem antikizálók, inkább a biedermeier divatra emlékeztetnek. A hajhoz búzakalászos dekoráció nyomai kapcsolódnak. A férfifejet hosszú, vállra boruló haj ékesíti, rajta körben pánt, alul és fölül szívformájú levelekkel.

Az eredetileg öt oszlop – ötszöget alkotva – helyezkedett el. Az ötszögletű alap ma is megvan. Az oszlopok egy 1901-es fénykép tanúsága szerint már akkor, és talán eredetileg is mind kifelé dőlőn álltak, a büsztök kockatalapzata közt csúcsíves árkávévekkel összefogva, amelyek ma már hiányoznak (7. kép). A fényképen lenn az oszlopközökben egy-egy kőpad látható, ezek is eltűntek. A büsztöket az ötszög sarkai felett nem átlósan rendezték el, hanem az ötszögoldalához igazítva frontálisan, így egymáshoz képest oldalra elfordulón, öt irányba körbetekintőn, körbejárásra invitálóan. A büsztök kockatalapzata téglából falazott, hét téglasornyi magasak, oldalukon az ívindítások mindmáig láthatók. Az oszlopokat is téglából emelték, alul magas, hét téglasornyi sokszögű oszlopszékre, két téglasornyi ugyancsak sokszögű talplemezre és e feletti párnatagra állítva. A törzs harminc téglasornyi magas, toszkán módra gyűrűvel és oszlopnnyakkal zárul, legfelül párnataggal, de szögletes fejlemezrel. Az oszlopokhoz képest a büsztök – groteszk módon és az instabilitás érzetét felkeltőn – túlméretezettek. Az instabil hatást a kifelé dőlő oszlopok még inkább felerősítik.

A kertben épületek is emelkedtek, amelyekről az említett katonai felmérés és ábrázolások is tanúskodnak. Az épületeket az utókor eltüntette. Közülük a *Camelia Haus* feliratot viselőt, velencei gótikus formákat idéző, romantikus stílusa alapján inkább a Karátsonyi időkre datálnám, ám Márton idejére tenném a keleti kastélyszárnyra merőleges, a Duna felőli oldalon elhelyezett melléképületet, amely orangerie lehetett, és egy ión oszlopos tempietto is²⁵ (8., 9. kép).

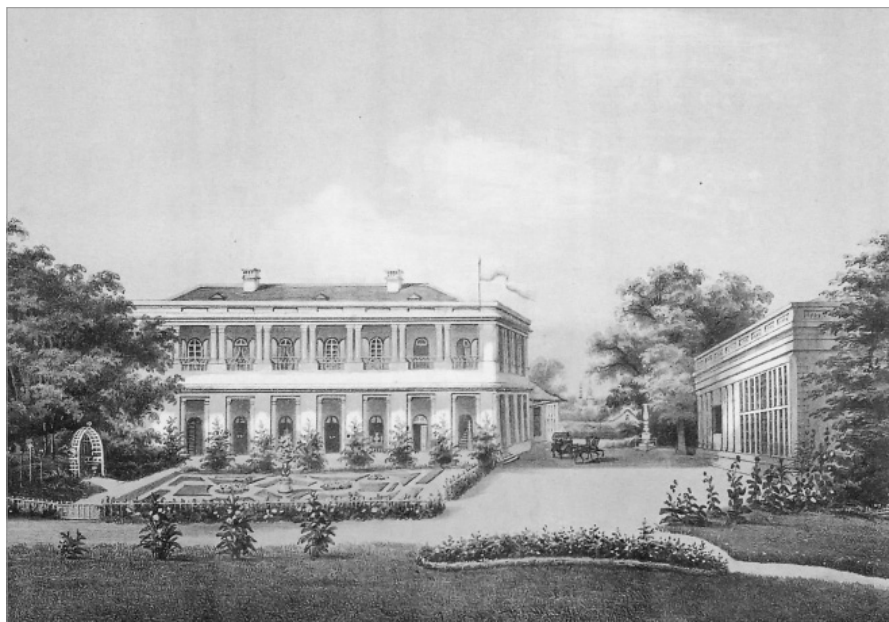
²⁵ Ezekről az épületekről a Magyar Nemzeti Múzeum Grafikai Gyűjteményében őrzött ábrázolások tanúskodnak. Az orangerie egy litográfián látható (a kastély kerti szárnyával együtt). Felirata: Kamenicz (Szerém megyében). Marczibányi Livius tulajdona. Patrín A. kömetszete Bertrand J. munkája nyomán (8/1925). A tempiettofélnének csak egy kis részlete látható azon a litográfián, amelynek a kertből való kilátás a fő témája (Ansicht aus dem Garten des Herrn v. Marzipany zu Kamenicz; gy. u. I Alt; Druck v. Kunik) (T 3633). A szóban forgó gyűjteményben még egy kamenici kerti részletet mutató aquatinta ábrázolásra is buk-kantam (Gartenpartic in Kamenitz [Synmien], V. Merklas sc.; N.d. NAt.g.v. Louise; B Kotz) (T 9095).

Márton a „lakházat újra állította”. A táblán olvasható megállapítást a kastély keleti szárnyára vonatkoztatom (9., 10. kép). Ennek a kert felé néző épületszárnynak a homlokzati architektúrája igen elegáns. A megjelenés nem szimmetrikus, mert a homlokzathoz délről az épületszárnyhoz kapcsolódó korábbi épületrészt takaró kulisszafal csatlakozik, amely két szintre osztottságával és tükrös felülettagolásával az épületszárnyhoz tartozó homlokzat megoldását követi. Ezt a homlokzatot teljes hosszúságban emeletes loggia alkotja pilléres-oszlopos-gerendázatos kialakítással. A kompozíció alacsony lábazati részen áll, amely a terepnek a Duna felé való lejtéséhez igazodik, fenn pedig vízszintes párkány zárja. Archív fotók tanúsága szerint e párkányon eredetileg attikafal állt. A kétszintes loggia héttengelyes. A középtengely nem hangsúlyos, de középen az alsó szintre lépcső vezet fel, és az említett archív fotó szerint az attikafalat itt díszítés töri meg – talán címerábrázolás. Mindkét szinten toszkán-dór oszlopok jelennek meg, de nem azonos formában és szerepben. Az alsó szinten féloszlopokat látni, amelyek összetett forma kialakításában vesznek részt: első (a formát izoláló és szerkezetileg értelmezni kívánó) látásra olyan, mintha a féloszlopok négyszögletes pillértörzsnek

8. kép. Kamenica, a Marczibányi park részlete
(Magyar Nemzeti Múzeum, Grafikai Gyűjtemény)

a homlokzati síkra merőleges oldalához csatlakozva összetett pillért alkotnának, amelyek alacsony lábazati tömbön állnak. Ám a pillértörzsek nem önálló szerkezeti elemek, hanem a fal szerves részei, tulajdonképpen a homlokzati síkból kivágottnak tűnő faltömbök, akárcsak a felettük gerendaként húzódó homlokzati felületszakaszok, amelyek felett a homlokzati szinteket elválasztó, plasztikusan kiülő övpárkány húzódik. Ezeknek a (homlokzati) síkban tartott elemeknek a keretében jelennek meg a loggia nyílászakaszait kétoldalt határoló féloszlopok, és fenn az ezekre fektetett gerendaszakaszok. A féloszlopok tehát mintha a faltömbökből lennének kibontva. A tagolás a homlokzati síkokkal való tükrös alakításra emlékeztet, amelynek a megfelelője (féloszlopok nélkül) valóban ott van a kulisszafalon. Amíg a földszinten az egyes nyílászakaszok tűnnek a homlokzati síkból kivágottnak, addig a felső részen a loggia egésze. A loggia mintha a homlokzati sík lehántásának következtében jelenne meg. Itt a nyílászakaszok közt kettős oszlopok állnak közös lábazaton, amelyek közt alacsonyabb és tagolatlan mellvédfal húzódik; ezeket is (a lábazatokkal azonos) homlokzati síkban tartva. Egyetlen kiálló elem itt is a szintet záró párkány. A hat oszloppáros középrészű kompozícióját kétoldalt

9. kép. Kamenica, a kastély kerti szárnya és az orangerie
(Magyar Nemzeti Múzeum, Grafikai Gyűjtemény)

egy-egy féloszlop zárja. Ezek úgy csatlakoznak a homlokzati sarokrészekhez, mint a földszintiek a falsíkból kivágott pillértörzsekhez. Jobbra a sarokrészt – lenn is, fenn is – ilyen féloszlopok képzik, mégpedig a kompozíciót nem lezárva, hanem azt az oldalhomlokzatra mintegy átfordítva. Ám a kompozíció átfordulva megváltozik. Egyrészt: az alsó és a felső szint egyforma (csak az ablakkeretelésben vannak különbségek). Másrészt itt nincs homlokzati tükörrel-síkokkal való játék. Itt erőteljes fény-árnyék hatás van. Az oszlopok (oszlopszékszerűen megjelenő lábazati tömbökön) nem a falvastagságban, il-

10. kép. Kamenica, Marczibányi-kastély, a kerti szárny
Duna felőli sarka (A szerző felvétele, 2023)

letve faltükrökereten belül állnak, nem a falból kibontott formákként hatnak, hanem lenn is, fenn is plasztikusak és klasszikusak abban az értelemben, hogy gerendázatot és nem (faltükrökeretet) tartanak. Az oszlopok alatti lábazati tömbök ugyancsak kiugróan kezelték, és (így) oszlopszékként jelennek meg. Az emeleten a köztük alkalmazott mellvédszakaszok síkja persze nem hozzájuk igazított. Az oldalhomlokzat háromtengelyes. Jobbról az első (a loggiára oldalról) nyitott lenn és fenn is. A másik két szakaszban a féloszlopok ablakos homlokzatszakaszokat kereteznek. Az ablakok lenn háromszögletű

11. kép. Vicenza, Palazzo Chiericati
(A szerző felvétele, 2024)

oromzatos-aedikulás keretűek, az emeletiek pilaszteres ablakkeretére vízszintes párkány fekszik.

Márton kamenici tevékenysége itáliai mintákra emlékeztet. Az új keleti kastélyszárny a kétszintes, a kert felé néző nyitott loggiájával Andrea Palladio vicenzai Palazzo Chiericati-ját idézi (11. kép), de kapcsolatot mutat a kortárs Hild József épületeivel is, ami az építész itteni működésének kérdését is felveti. Az új kertész szobrai is az itáliai reneszánszhoz kötődésűek, amennyiben a bomarzói Sacro Bosco díszítésére emlékeztetnek (12., 13. kép). Kérdés, hogy mindezek kialakítására mikor került sor. Széchenyi mit látott mindebből kamenicai látogatása alkalmával, 1830. július 28-án? Mindenesetre, amit a „mintabirtokon” (établissement) látott, minden ellenkező híresztelés ellenére, nem tetszett neki (VISZOTA IV: 62). A mechanikus térsztagyúró sem biztos, hogy elnyerte a tetszését, amelyről pedig mint új találmányról, ha otthon volt a házigazda, bizonyára kimerítő tájékoztatást kaphatott volna (MARCZIBÁNYI).

Az *Óda* 10. versszakában emlegetett birtok a tornyaival azonosítható (Turnu, Románia). A szerémségi szőlőtermesztési lehetőségekkel szemben itt – Csanád síkján – gabonatermesztésre és állattartásra nyílt lehetőség (a szövegből úgy látszik, a birkanyáj lehetett jelentős). A birtok – a kamenicaihoz

12. kép. Bomarzo, Sacro Bosco, fekvő szobor
(A szerző archívumából)

hasonlóan – a nagybácsi, Marczibányi Istvántól származó örökségként került Márton tulajdonába, és eredetileg ugyancsak a nagyapa, (I.) Lőrinc szerzeménye. Az *Óda* itt dór oszlopokkal ékes épületek ragyogását emlegeti. Ez a családi kastély lehet. A kastélyt az 1930-as években lebontották, de képét archív fotók őrzik, köztük Jelfy Gyula felvételei, amelyek a *Vasárnapi Ujságban* 1906-ban jelentek meg (JUSTH 123–124) (14. kép). A kastélyt kívülről mutató fényképen az épület teljes magasságában kiképzett dór portikuszt látunk, timpanonnal koronázva, míg az épületen dór párkány fut körbe. Az újságcikkben a megszálltatott kastélytulajdonos, Justh Gyula (Marczibányi [III.] Imre Amália nevű lányának unokája) ugyan azt állította, hogy a kastélyt a „híres Marczibányi István építette 1806-ban, midőn lemondott Csanád megye alispánágáról és visszavonult a közéletől”,²⁶ de én csak részben hiszek neki. Az utód arra jól emlékezett, hogy Istvánnak valóban köze volt a kastély építéséhez: a Tudományos Gyűjteményben megjelent életrajza rögzítette, hogy: „egynéhány esztendő alatt különös ízléssel elkészült lakást, és minden gyönyörűségre szolgáló kertet Tornyan, Nemes Csanád vármegyében, a' hol a' közönséges lakása volt, készíttetett”.²⁷ Ám ez a megjegyzés egyrészt a kastélynak a korábbi

13. kép. Bomarzo, Sacro Bosco, büsztökkel díszített pillérek
(A szerző archívumából)

²⁶ Uo. 124.

²⁷ NAGY MÉLTÓSÁGÚ 111–114. Az életrajz szövegét újraközlő: VERRASZTÓ 35–38. A „közönséges lakás” a régi, atyai örökségként hátramaradt régi kastélyra vonatkozhat.

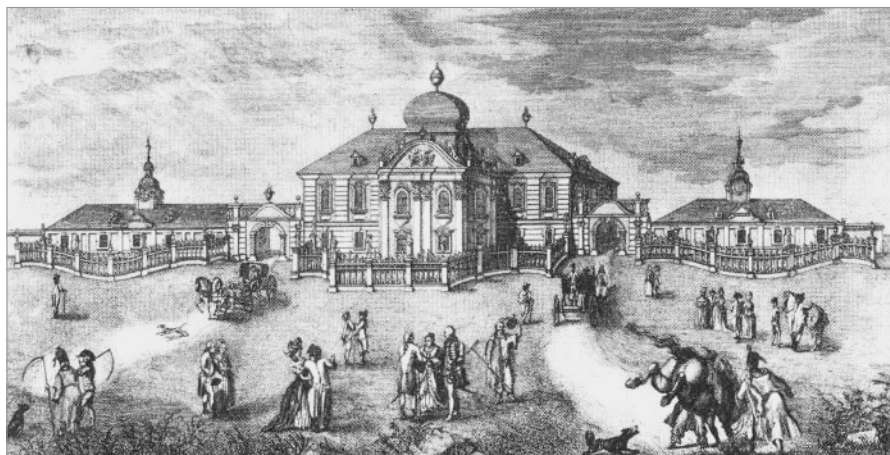
állapotára vonatkozik, másrészt nem zárja ki annak a valószínűségét, hogy István építkezése az ötvenes évekből származó apai kastély átépítését jelenthette. Kétségtelen, hogy ennek az eredményét látjuk azon az említett 1796-os metszeten, amelynek előképét Marczibányi (III.) Imre készítette, bátyját és szülei sírját Tornyán meglátogatva (15. kép). Akkor a kastélyhoz még semmiféle dór oszlopok nem tartoztak. Az újságban megjelent fotó dór portikusza helyén (a nézetek azonos irányát feltételezve) pavilonszerűen előreugró, két-tengelyes, timpanonnal lezárt és gödöllőies manzárdkupolával koronázott középizalított látunk. Az emlékező István visszavonulásának az évét sem ismerte: Marczibányi István nem 1806-ban mondott le az alispánságról, hanem még 1786-ban (VERRASZTÓ 40; SÜMEGHY-BARNA 124). Kérdés viszont, hogy az emlékezőnek hihetünk-e abban, hogy a kastélyépítésre (pontosabban átépítésre) a visszavonulást (tehát helyesen: 1786-ot) követően került sor. A metszet épületének állapota ugyanis korábban is kialakításra kerülhetett, amit a stílus is megengedhet, és az is, hogy István 1777-ben vette át ténylegesen a birtokot, és lépett házasságra Majthényi Máriával. Ugyanakkor a dór oszlopos portikuszt illetően az 1806-os datálás is túl korai lenne. Így nem marad más választásom, mint az, hogy az *Ódával* egyetértésben a dór oszlopos kialakítást Mártonhoz kössém. Az épület parthenóni modorán Széchenyi István is el-

14. kép. Torna, Marczibányi-kastély (JUSTH)

ámult, amikor 1833. október 6-án errefelé is járt (VISZOTA IV/1934: 423).²⁸ A naplóbejegyzés dátuma a kastély(át)építés terminus ante quemjeként határozható meg. A kastély dór oszlopai párhuzamba állíthatók a Márton pesti palotájának kapualjaiban alkalmazottakkal, akárcsak a kastély szalonja festett fríze a palotabeli könyvtárteremben a boltozati homlokfalakon láthatókkal, amely Hild József szerzőségének a kérdését veti fel.

Az *Óda* a dór oszlopos épületekről ugyanakkor többes számban ír. A falu templomán, ha dór oszlopok nem is, de toszkán-dór falpillérek azonosíthatók. Megbocsátható tévedés lenne Ujváry részéről az oszlopnak és pilaszternek az azonosítása. A templomot még Marczibányi (I.) Lőrinc építette 1753-ban (GERENDELI 90). A szóban forgó homlokzat és részletformák későbbiek: a templomot, a kastélyhoz hasonlóan átépítették (16. kép). Ám ennek stílusa nem megfelelője a kastély metszeten megörökített stílusának, de a kastély fotóin látottaknak sem. Úgy tűnik, hogy Tornyán az 1770-es és/vagy 1780-as, valamint az 1830 körüli éveken kívül máskor is építkeztek. A datálást a csókai templommal való összevetés segíti (17. kép). A csókai templom 1804-től épült, 1807-ben már fedél alatt volt, 1809-ben be is fejezték, bár az ünnepélyes

15. kép. Torna, Marczibányi-kastély
(Magyar Nemzeti Múzeum, Grafikai Gyűjtemény) (KORHECZ)

²⁸ Az elámulás a kontrasztnak is szólt, amit a nyomorult falu és a kastély közt meg tapasztalt. A kastélyélményen a házigazda viszont nem rontott, merthogy nem volt otthon, viszont a család hölgytagjai annál nagyobb gyönyörűségére voltak, ahogy az már Széchenyinél lenni szokott.

felszentelésre csak 1813-ban került sor (HISTORIA I: 13–18). István a csókai templom felszerelését is szívügyének tekintette. Az építkezéssel nem neki kellett foglalkoznia, hanem a birtokosoknak, akik közül Lajos és János 1808-tól már Csókán is laktak (HISTORIA II: 14). A tornyai megoldás – különösen a homlokzat teljes szélességében alkalmazott timpanonnal és a két szintet átfogó óriáspilaszterekkel – későbbi lehet. Ebben az esetben az (át)építettő Márton lehet, amit későbbi kutatásoknak kellene adatulniuk. Nyilván nem véletlen, hogy István 1818-as életrajza nem is említi a tornyai templomot, amikor „az Isteni Tiszteletnek Öregbülésére, úgymint Vörösvári, és Solmári Nemes Pest Vármegyében, és Kamenic Nemes Szerém Vármegyében lévő Templomok’ rész szerént újjtására, rész szerént kitelhető tágításokra a’ jó ízlést is tekintetbe vévén tetemes költségeket fordított” (NAGY MÉLTÓSÁGÚ 114).

17. kép. Tornyai, plébániatemplom (KORHECZ)

A névnap *Óda* 11–13. versszaka egyetlen építészeti emlék dicséretét zengi. Nem kérdéses, hogy ez a három versszakra méltatott, kivételes emlék, „Pest Városunki Csarnokid” Marczibányi Márton lipótvárosi palotájával azonosítható (18., 19., 20. kép). Az *Óda* elragadtatással ír a műről, ami összecseng az ismert korabeli véleményekkel, de a szakirodalmi ítélettel is (VOIT, RADOS). Az *Óda* „fennyen emelkedő” csarnokok ékiről (11. szakasz), „pompa-lakról, fenséges ízlés szép remekéről” (12. szakasz) szól, amelynek Márton a „kényeit ízleli”, nemcsak a család számára jelent dicsőséget, hanem a város és a haza iránti erénynek is megtestesítője. Jól jelzi a korabeli értékelést az, hogy szinte még be sem fejezték, máris a pesti látványosságok közt szerepeltették (VOIT 225, 47., 48. jegyzet). A palotának ábrázolása bekerült a Vasquez-féle metszetsorozatba (VOIT 225, 32. kép). A palota ma is áll, de nem teljesen érin-

17. kép. Csóka, plébániatemplom (A szerző févétele, 2011)

tetlen állapotban. Fő építészt is ismerjük: Hild József személyében, a dísztermet pedig Pollack Mihály tervezte. Az eredeti építkezésnek a történetét és az átépítésekét is, Voit Pál tisztázta alapvető tanulmányban (VOIT 218–223, 226–227). Ennek köszönhetően ismerjük előtörténetét is: Márton a három utcára néző (eredetileg: Bálvány, Szarka és Két sas, ma Október 6., Sas és Zrínyi utcák) telket 1828-ban vásárolta Brudern József bárótól (VOIT 219). A középudvart körbevevő négyszárnyú palota két szakaszban készült el. Az első szakaszban a Két sas utcai szárny épült meg, valamint az udvar és a Szarka utca felől csatlakozó szárnyak egy-egy szakasza (a Szarka utca felől a szárny 8 ablaktengelynyi része). A tervek 1830. június 27-én, majd november 21-én kerültek a pesti Szépítési Bizottság elé (VOIT 219). Az első alkalom az engedélyezésé lehetett, amely után (tehát az év nyarán) megindult az építkezés. A második alkalommal arról a válaszfalról értekeztek, amelynek funkciója a megépített résznek a még üresen álló telekrésztől való elválasztása lehetett.²⁹ A Bizottság Hofrichter Józsefet kérte fel szakértőnek (VOIT 18, 20. jegyzet). A második építési fázisban a palota Szarka utcai homlokzatát szimmetrikus egészé bővítették: itt hét ablaktengelynyi új szakaszt emeltek, és a Két sas utcai homlokzati elrendezést is áttükrözték a Bálvány utcai, a dísztermeket

18. kép. Pest, Marcibányi Márton palotája (VOIT)

magába foglaló szárnyra. A teleknek ezen a felén már 1832-ben folyt építkezés: augusztus 22-én az udvari részen beomlás történt, amely hat munkás halálával járt (VOIT 220). Ezt követően a terveket is módosították: a Bálvány utcai díszteremsorhoz az udvar felé még egy dísztermet illesztettek, amelyet Pollack Mihály tervezett (VOIT 222). A palota befejezését a szakirodalom, az *Ódától* függetlenül, 1834-re teszi. Véleményem szerint a homlokzatok már 1833-ban készen álltak, hiszen ebben az évben a palota már a pesti látványosságok közt szerepel (VOIT 225, 47. és 48. jegyzet). A belső munkálatok 1834-re is áthúzódhattak. A palotáról Ujváry mint „ifjan emelkedőről” szól. Ám akadhattak rajta még befejeznivalók, legalábbis a 12. versszak egy megállapí-

19. kép. Budapest, Marczibányi-palota (A szerző archívumából)

²⁹ A válaszfal nyomaként azonosítható az a szürkével jelölt falszakasz, amely az 1868-as átépítés terveit mutató rajzokon, a földszinten és az emeleten is, a Zrínyi utcai szárnyban a balról számított 8. és 9. nyílás közt húzódik. A 8. ablakos helyiség mögött egy kör alaprajzú egykori tér (ugyancsak szürke) vonalai jelennek meg lenn és fenn is. Valószínűleg lépcsőház volt ott egykor. Voit az emeleti alaprajzon ugyancsak a szürke vonalak segítségével azonosította a Pollack-féle dísztermet. (A rajzokat lásd RADOS 65.)

tása alapján („E’ pompa-lakban, melybe fejed sokat / Fölt, föl”) ilyenféle lehet következtenni, hacsak nem arra gondolunk, hogy 1834 őszén a megrendelő feje (már csak) az építkezés és a berendezés hátramaradt számlái és a palota fenntartási költségei miatt fájhatott. Annyi bizonyos, hogy a névnap idején a család(fő) már itt lakott („már kényeit ízeled”). A megrendelő dicső neve napjára bizonyára felavatható állapotba kerültek a nagy mű díszterei is. Nem hiszem, hogy nem erre a dátumra tekintettel tervezték meg az átadás-átvétel végső határdátumát. A névnapnak a megünneplése e falak közt történhetett, s talán nem tévedek nagyot, ha azt állítom: Márton ünneplése egyúttal a palota felavatása is volt, és így az *Óda* szóban forgó három versszaka e felavatás egyik csúcspontja lehetett. Ilyenféle ünnepre alkalmasabb időpontot, mint a megrendelő 50. születési évfordulója, kitalálni sem lehetett volna.

Igazat kell adnom Ujvárynak abban is, hogy a palota nemcsak a családnak, hanem a pesti városképnek is díszére szolgál, amely az építető érényeit dicséri (12–13. versszak). Az *Ódában* további érények bemutatása következik. A 14. versszakból megtudni, hogy „főúri megvető gög” nem jellemzi az urat, és „tisztá merészletű / Érzést vevel Szajna’ nyájas, / És nemesült szabadelmüeknél”. Amíg tehát a művészeti ízlés „Róma művin nemesült”, a modor

20. kép. Budapest, Marczybányi-palota (A szerző archívumából)

franciás és felvilágosult, Párizsnak köszönhetően nagyvilági. A főúri jelzőről megjegyezném: a Marczibányiak sosem kaptak bárói vagy grófi címet, de a társaság, amelyhez tartoztak, főúri volt. Mártonnak grófnő volt a felesége, aki majd özvegyi fátylát Wrede hercegnéi koronára cseréli fel. Lányuk grófné lett egy Razumovszky oldalán.³⁰ A családban legkorábban Márton nagynénje, Judit ment feleségül arisztokratához, báró Kerekes Zsigmondhoz. Később Lajos lánya is báróné lett (báró Weiszné), még később az unokatestvér, (III.) Lőrinc lányai pedig grófnék (Mária gróf Karátsonyi Guidóné, Antónia gróf Migazzi Vilmosné) lettek (NAGY 297). A főúri társaságba való tartozást persze nemcsak az arisztokrata rang, hanem a vagyon (a lányok esetében ezt hozománynak hívjuk) is biztosíthatta: a franciás „tiszta merészletű érzés” nemcsak Mártonra, de a Marczibányi lányok kéreőire is jellemző lehetett.

Ám a párizsi „szabad-elműség” – úgy látszik –, nem érintette Márton társadalompolitikai nézeteit: a 15. versszak szerint a „Földes-úr jogokért” harcol, a jobbágyainak és gazdatisztjeinek meg kell elégednie azzal, hogy az „uraság igaz ’s jó”. Széchenyi 1833. október 6-án Tornyán járva mindenestre megjegyezte, hogy a falu szerencsétlen, nyomorult (VISZOTA IV/1934: 423).

Márton az 1830-as országgyűlésen nem a jobbágykérdésben, de más témában igenis exponálta magát, ahol Szerém vármegye követeként szerepelt.³¹ Felszólalását, szavait és mozdulatait is felidézhetjük: „Marczibányi (szerém-várm. követ) 28 ezer ujonczot ígér és insurrectiót. Ami illeti, úgy mond, a háborút, attól nem kell félnünk, mert a közönséges újságok szerint (ekkor felvéve a beszélő ur az Allgemeine Zeitungot) nem lesz háborúnk. Itt olvassuk, hogy maga Metternich herceg és Kollowrath ministerek úgy nyilatkoztak a bécsi bankárok előtt, kik az actták leszállításáról panaszkodtak, hogy semmi kilátás sem lehet a háború-indításra. Ha hát háborúnk nem lesz, miért ajánlanánk előre katonát. Erre nézve a 20 ezeret nem ígérem meg” (VASZARY 98).

Nemcsak szavai idézhetők, de alakja is, köszönhetően annak, hogy követként bekerült a portréja a ponori Thewrewk-féle Magyar Pantheonba (1. kép), ahol egyébként unokatestvérei közül János (torontáli követként) és Antal (trencsényi követként) ugyancsak szerepel (képek: KORHECZ 10). Mártont erről az egy litográfiáról ismerjük csak, ugyanis a családi környezet számára festett portréi közül egyelőre egyet sem tudok azonosítani (és a Ferenczy-féle büszt is elveszett).

³⁰ A férj: Maximilian Razumovsky (Trieszt, 1805. április 12. – Bécs, 1849. december 19.). <https://www.angelfire.com/realm/gotha/gotha/razumovsky.html> (2024. 12. 10.)

³¹ MAGYAR 156; VASZARY 15. Köszönöm Tüskés Annának, hogy e forrásokra felhívta a figyelmemet.

Az *Óda* olvasásához visszatérve: az „Udvari fényre keresztre nem vágysz” mondat mögött a Habsburg-udvartól való távolságtartás állapítható meg. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a nádornak (és udvarának) Mártonról alkotott képét Miller befolyásolhatta, és azt, hogy régi bemártásnak hosszú az árnyéka, a „szép házi csend” kedvelésében lehet sértődöttség és/vagy savanyú szülő szindróma is. A szép házi csend élvezetére a kamenici kastély és park kitűnő helyszín, a tornyai már reprezentatívabb, ám a pesti palota dísztereit nem csendre tervezték. A 16. és 17. versszakban megjelenik Márton fiának alakja: akit „rény tudományra” nevelnek, lelkébe pedig „hon-szeretet” tüzet” öntik – mármint az apa és Ujváry közösen. A szavakból úgy tűnik, hogy Livius a tudományokkal kapcsolatban nem mindig teljesítette be a várakozásokat. Annyi bizonyos, hogy apja halála után első dolga volt e két nevelési alappillért egymással szemben kijátszani: a könyvtárat a Tudományos Akadémiának adta, és így a honszeretet oltárán áldozhatott. Egyébként is: nyilván tiszta lappal akart indulni, ajándékkal a nemzetnek, nem úgy, mint apja. A kamenicai könyvtár viszont 1835. május 18-án és a rákövetkező napokban árverésre került, akár csak Márton növénygyűjteménye (gondolom, ennek egy részének a számára épült az orangerie), rajzai és rézmetszetei.³² 1845-ben arról értesülünk, hogy Livius Párizsban járván (nem tudományával, hanem) ruháival keltett feltűnést, s öregbítette hazája hírnevét – igaz, csupán a *Honderű* tolmácsolásában (ASZTALOS 4. jegyzet).³³

Az *Óda* 18. versszakában egy „isteni szép” és egy „angyali szép” nő jelenik meg. Az előbbi a feleség, akiről Ujvárynak nincs más mondanivalója, az

³² „Ezennel közhírré tettik, hogy a’ tettes Marczibányi nemzetség majoratusi jószágaihoz tartozó nemes Szerém vármegyében, Újvidék szabad királyi városához, és Pétervárához félórányi távolságra fekvő Kamenicza mezővárosában, az uradalmi kertben találtató minden nemű kül- és belföldi plánták, növények, és virágok, nem különben különbféle magyar, német, franczia, olasz, és diák nyelven szerkesztetett könyvek, úgy szinte több rajzolatok, és rézmetszések, árverés utján a’ legtöbbet ígérőnek e’ folyó 1835dik esztendei Május 18dik és következő napjain eladatni fognak. A’ növények, virágok, és könyvek lajstromát, Újvidéken Huber Zsigmond ügyvéd urnál, Kameniczán pedig az uradalmi cancelláriában megtekinteni lehet” (HAZAI 1835: 1). A hirdetést megismételték a lap két további áprilisi számában, és más lapokban is (pl. *Jelenkor*). Köszönöm Tüskés Annának, hogy e forrásra felhívta a figyelmemet.

³³ [Párizsban Marczibányi Livius ruhája a] „királynétól az utolsó vendégnőig általános bámulat tárgya lőn, mintegy eleven mintája ama mesével határos képzeletnek, melyek Magyarhonrul – mit a lovagias középkor, a regényes arabféle mesék dús-gazdag tündérhonának tartanak máig is – a nem sokat tudó francia főben mind-ezidáig uralkodnak” (HONDERŰ 119).

utóbbi Hermíne, a lányuk, aki „Angyali jó szívű” is. Ugyanitt megjelenek Márton „fő vérei” is. A férfiak közül gondolom: testvére Lajos és (a többes szám csak velük kerekedhet ki) unokatestvérei Antal és (III.) Lőrinc; János már nem élt.

Az utolsó versszaknak a nesztori évek elérésére vonatkozó jókívánság nem ért célba: Márton december 3-án meghalt, újonnan felavatott palotája egyik helyiségében. Az *Óda*ból tehát végül nekrológ lett. Így az „örök kegy”-ből, amit Ujváry magának kért, sem lett semmi. Hogy a család (a könyvtárral együtt) Ujvárytól megszabadult-e, nem tudom. Lehet, mint házi ügyvéd ő intézte azt, hogy az „angyali jó szívű” Hermíne a palotát, amint visszajöttek a tornyai temetésről, 1834. december 31-én a nevére íratta (VOIT 33). A palota utóbb lánya, Stefánia (Stephanie) nevére került, akitől a nagymama, Márton özvegye (akkor már Wrede hercegné) váltotta vissza 1856. november 25-én (VOIT 222).³⁴ 1863. november 3-án bekövetkezett halála után férje örökölt, aki az ingatlant 1866-ban eladta (VOIT 222).

Az *Óda* egyik legérdekesebb megállapítása a pesti palotával kapcsolatban került megemlítésre: a palotában megtestesülő fenséges ízlés eredetét a megrendelő „hazáján Angelóknak, / 'S Róma' művin nemesült” nagy elméjével hozza összefüggésbe (11. versszak), nem Hildével és nem Pollackéval. A megállapítás nem pusztán ódai dekoráció, hanem egy itáliai út emlékének felidézése, ahogyan a 14. versszakban említett párizsi vonatkozások is külföldi útra utalnak. Fennáll annak a lehetősége is, hogy Márton könyvtárának itáliai és francia könyvei, részben legalábbis, az utazások során kerültek megvásárlásra, és azok nem kizárólag megrendeléseken keresztül, pusztán előzetes híruknek köszönhetően jutottak könyvtárába: egy időre a pesti palota körtermébe meg a kamenicai könyvtárba. A külföldi utazások a könyvtárgyarápítás lehetőségeinél erőteljesebben járulhatnak hozzá építettoi ambíciók kialakulásához és azoknak ötletekkel való táplálásához. Az útközben (meg)lato(gato)tt épületeken „nemesülve” már a tervezgetés folyamata is megindulhatott – hogy e tervezgetésből építészeti tervek legyenek (megfelelő tervek beszerzésével, illetve építész alkalmazásával), majd pedig építkezés (az anyagiak biztosításával, illetve a birtokintézői gátak elhárítását követően). Márton építettoi igényeinek és tevékenységének művészettörténeti értékelésénél sem tekinthetünk el a

³⁴ Voit megállapításai mögött levéltári kutatások állnak (VOIT 36. és 37. jegyzet). VOIT 222 szerint Hermíne 1848-ban Párizsban kelt végrendelete lányát, Stefániát teszi meg a palota örökösévé. Más forrás szerint Stefánia nem örökölhetett, amennyiben Hermíne (Helene) 1857-ben halt meg Párizsban, lánya Razumofsky Stefánia (Stephanie), aki Prágában született 1836 körül, Bécsben már 1855. március 21-én meghalt (<https://www.angelfire.com/realm/gotha/gotha/razumovsky.html>).

külföldi utazások alkalmával látottak hatásától. A külföldi műveknek az utazások során való megismerési lehetősége persze nem kizárólagos: a művekkel ábrázolásokon is találkozhatott, önálló metszetek és könyvek közvetítésével is. Ugyanígy: az utazások során műtárgyak is kerülhettek Márton tulajdonába, egy grand tour nincs is meg ezek nélkül, bővítendő a nagybácsitól örökölt és a budai palotában őrzött gyűjteményt, amennyiben római útját az 1810-es évek elejére tesszük. Ám műtárgyak esetében is fennáll a lehetősége a közvetett beszerzésnek. Entz Géza a Marczibányi-gyűjteménnyel foglalkozva nem tartotta kizártnak, hogy Marczibányi (III.) Imre folytatta testvére gyűjtői tevékenységét, és a Rómában tanulmányokat folytató (és eközben saját műgyűjteményt is összehozó) Ferenczy István közvetítői szolgálatait is igénybe vette (ENTZ 1955: 227–228; VARGYAS 94. jegyzet). Ezt újabban Vargyas nemigen tartja valószínűnek. Mivel Ferenczyvel Mártonnak volt kapcsolata, felveti Márton gyűjtői szerepének kérdését, ám az arra adott válasz nemlegesnek tűnik (VARGYAS 59). Viszont a nagybácsi gyűjteményéhez való ragaszkodását gyűjtői attitűdként is felfoghatjuk! Sőt az sem tartható kizártnak, hogy maga Márton lehetett a „római közvetítő” még a nagybácsi életében, amennyiben a római utazást 1810 decembere elé tesszük. Mindenesetre 1809-ben a nagybácsi a csókai templomnak római eredetűnek mondott aranyozott bronz Szentháromság-szobrot ajándékozott (KORHECZ 13 a HISTORIA adatára hivatkozik). Márton akár foglalkozott műtárgyak „közvetítésével” és vásárlásával, akár nem, de könyveket, rajzokat és metszeteket, sőt növényeket és megvalósítani kívánt ötleteket is mindenképp beszerzett.³⁵ A kérdés körülményénél nem szabad megfélekednünk az *Ódának* az itáliai-római vonatkozású megjegyzéséről, de Schedel (Toldy) Ferencnek Mártont jellemző mondatáról sem: „nem feledém Mártont említeni, kit mindnyájan úgy ismerünk mint a művészetek lelkes pártolóját” (SCHEDEL 22).

Marczibányi Márton és Ferenczy István egyébként valóban ismerték egymást. Ferenczy rá is szeretettel emlékezett (nem úgy Széchenyire): „Grófnő Brunswick, gróf Károlyi István, gróf Fáy István, Forray, Marczibányi: ezekkel nincsen, nem is volt semmi szerződés! Hanem bántak velem azon szelidséggel, melyet szép gondolkozó lelkek magokkal hozott” (WALLENTÍNYI 322).³⁶ Ferenczyt 1827 nyarán a kamenicai Marczibányi-birtokon nagy vendégszeretettel fogadták, ahol a magyarországi márványlelőhely utáni kutatása fáradságait pihenhette ki, két héten keresztül (WALLENTÍNYI 227–228).³⁷ Nem kizárt, hogy a házigazda is ott tartóz-

³⁵ Lásd a kamenicai hagyatéknak árverésre bocsátott anyagi jellegét: HAZAI 1835: 1.

³⁶ Ferenczy István levele Fáy Andrásnak (kelt: 1839. december 16-án).

³⁷ Ferenczy István levele Ferenczy Józsefnek (kelt Budán, 1827. szeptember 23-án).

kodott,³⁸ de annyi bizonyos, nem ott és nem akkor ismerkedtek meg. 1827 szeptemberében már legalább több mint két és fél éve ismerték egymást. Márton az egyik legkorábbi megrendelője a Magyarországra 1824 őszén Rómából hazatért szobrásznak,³⁹ aki Marczibányi mellszobrát, gróf Sándor Móricéval (akit már Rómából ismert) és Rudnay hercegprímáséval (akivel Rómából 1821–22-ben kezdett el levelezni)⁴⁰ egy időben, még az első (budai) években elkészíthette, gipszben mindenképp (MELLER 185). A portré elveszett. Ferenczy 1825. március 10-én testvérének írt levelében beszámolt arról, hogy gipszben elkészítette Marczibányiné büsztjét, amelyet márványba kíván megfaragni (WALLENTÍNYI 208).⁴¹ Több mint három évvel később, 1828 május–júniusában foghatott hozzá Marczibányiné büsztjéhez ruszkikai márványból, miközben gróf Beckers mellszobra is napirenden volt (WALLENTÍNYI 233).⁴² Vagyis Ferenczynél nincs említés arról, hogy ismeretsége Mártonnal a büsztök megrendelésénél korábbi, ráadásul Rómához kötődő eredetű lenne. Arra sincs utalás, hogy Rómában esetleg elkerülték volna egymást. A műterem-látogatás (Canováé és Thorwaldsené mindenképp) akkoriban elmulaszthatatlan lehetett a(z) (fő)úri közönség részéről (vö. PUSZTAY 110). Széchenyi is felkeresi a két nagy művész műtermét. Canova egy ideig személyes vezetést is biztosít számára, és ő az, aki bemutatja neki a műhelyében épp a Csokonai-büszton tevékenykedő Ferenczyt (WALLENTÍNYI 126–127). Ferenczy római évei alatt Széchenyin kívül, akinek ciceronéja is lesz, a Pálffy, a Festetich, a Brunszvik, a Batthyány, a Várady és a Korniss család utazgató, műterem-látogató tagjaival is találkozott, Esterházy herceggel Nápolyba is elment (MELLER 125). Ferenczy jegyzeteiben említi Pyker későbbi egri érseket, Apponyi követet és feleségét, és levelében gróf Teleky Ádámot is (MELLER 125). Ha Márton Ferenczy római tartózkodása alatt (1818. június – 1824. augusztus) járt volna akár Canovánál, akár Thorwaldsennél, Ferenczy hallott volna róla. Így arra kell gondolnunk, hogy

³⁸ MELLER 197 megjegyzi, hogy Ürményi József és Brunszvik József országbírák, valamint Marczibányi Márton „munkát adtak neki, de egyúttal házi körükben is szívesen látták”.

³⁹ Ferenczy 1824 augusztusában jött el Rómából, szeptember közepén Bécsben volt, majd szülőföldje felkeresését követően, november 14-én beköltözött Sándor gróf budai palotájába. A grófort Rómából ismerte! Mindezt vö. MELLER 137–139.

⁴⁰ Ferenczy levele szüleinek, Róma, 1822. február 16. A levelek a tervezett esztergomi székesegyház szobrai kapcsán születtek („Most éppen különös levelezéseim vagynak felőle”). Vö. MELLER 107.

⁴¹ Ferenczy István levele Ferenczy Józsefnek (kelt Budán, 1825. március 10-én).

⁴² Ferenczy István levele Ferenczy Józsefnek (kelt Budán, 1828. június 16-án).

Márton útjára még Ferenczy római tartózkodása előtt, tehát 1818 júniusánál korábban került sor. Erre, sőt még korábbi időpontra lehet következtetni abból is, hogy Márton 1816 előtt már megnősülhetett. Hacsak a grand tour nem épp nászút volt. Mindez nem változtat azon a lehetőségen, hogy a „Róma művin nemesült” Marczibányi figyelmét Ferenczyre épp római tanulóéveinek és Canovához fűződő kapcsolatának a híre hívhatta fel, és ez bátoríthatta arra, hogy büsztsöket rendeljen tőle. Nem kizárt, hogy a hír alapján a megrendelő Canova-hatás alatt készült portrékra számíthatott, ám a teljesülést ellenőrizni nem tudjuk, mert az alkotások elvesztek.

21. kép. Csóka, Marczibányi Lajos síremléke
(A szerző felvétele, 2011)

Megkockáztatom a feltételezést, miszerint: Márton, amióta Rómában Canova műtermét felkereste, szeretett volna egy Canovát. Ezzel Magyarországon sem volt egyedül, és abban sem, hogy ebbe az irányba lépéseket is tett (CSATKAY). A lépések igazolni látszanak Széchenyinek Kamenicával kapcsolatban megfogalmazott szavait: „minden az úr kis lelkületét sugallja” (VISZOTA IV/1934: 62), és paradox módon Schedel szavait is, aki Mártont „mint a művészetek lelkes pártolóját” (SCHEDEL 22) ismerte. Márton feltételezett Canova-vágának a teljesülését ugyanis ellenőrizni tudjuk.

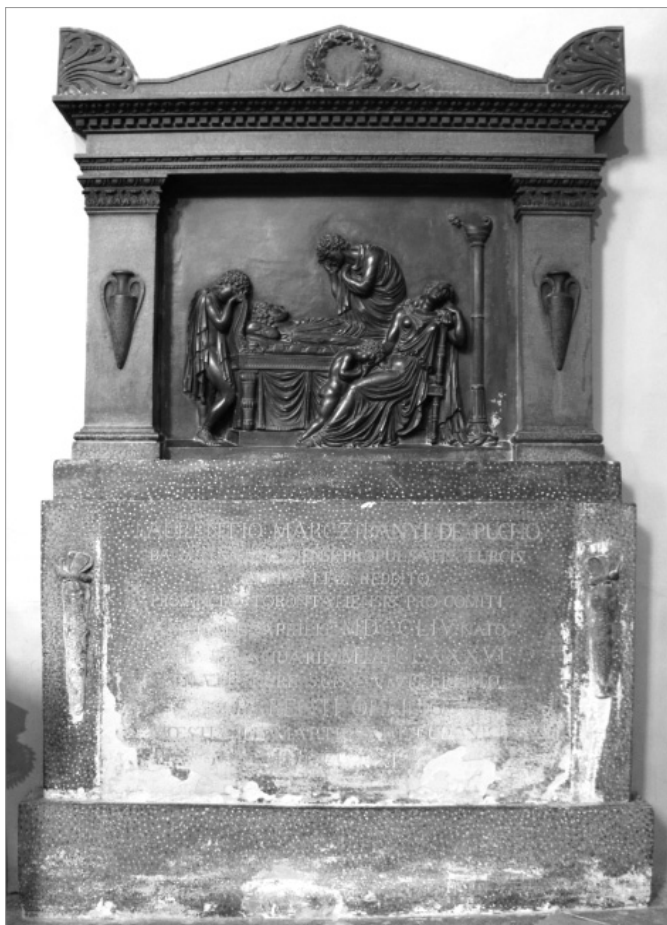
E ponton a fentebbiekben rekonstruált életrajzi vázlat egy momentumára szeretnék visszatérni. Márton 1821-ben (birtokai rendbetételének idejében, amikor már néhány éve családapa és pesti polgár) síremléket állíttatott apjának, (II.) Lőrincnek, Lajos öccsével közösen, a halál utáni 35. évben, a csókai Szentháromság-templom szentélyében.

A síremlék említésével és fényképével Korhecz már idézett tanulmányában találkozni (KORHECZ 16), de a művészettörténeti szakirodalom számára ismeretlen. A síremlék egy családi panteonféle része, amelyben két másik síremlék is helyet kapott: Lajosé 1847-ből (21. kép) és nagykállói Kállay Antóniaé, Marczibányi (III.) Lőrinc feleségéé 1866-ból, amelyre utóbb a síremléket állíttató férj neve is felkerült.⁴³

Marczibányi (II.) Lőrinc sztelészerű fali síremléke két részből áll (22. kép). Az alsó a már idézett feliratú talapzat, a felsőt a halottsiratásnak a fentebb már emlegetett domborműve díszíti. Ezt szarkofágoldalra emlékeztető keretműbe foglalták, amelyet fenn háromszögletű oromzat koronáz. A talapzatot és a szarkofágkeretet szürkészöld színűre festették, amely márvány vagy gránit illúzióját kelti. A dombormű is festett, mintha bronzból készült volna, akárcsak azok az applikált hatású részletek, amelyek a felirat két oldalán és a keretművön szerepelnek.

⁴³ Az utóbbi képe: KORHECZ 17. Felirata: CSÓKAI 'S PUCHOI MARCZIBÁNYI LŐRINCZNÉ / SZÜL: NAGY KÁLLÓI KÁLLAY ANTÓNIA / CSILLAGKERESZTES HÖLGY SZÜL: 1800ki-JUN 21én / MEGHALT, / 1866ki MÁRC. 23án KINEK KESERGŐ FÉRJE / ÜDVÖZÜLT NEJE / IRÁNTI HŰ KEGYELETE ZÁLOGÁUL EZEN / SÍREMLÉKET EMELTE / CSÓKÁN 1867ki MÁRCZIUS 23án. / + / CSÓKAI 'S PUCHÓI MARCZIBÁNYI LŐRINCZ / KIR. KAMARÁS, / KI HÖN SZERETETT BOLDOGULT NEJÉNEK EMLÉKÉT / FENTEBB MAGA / ÖRÖKÍTETTE MEGHALT 1869 ÉVI JUNIUS 14én ÉLETÉNEK / 68ik ÉVÉBEN. / MÉLYEN GYÁSZOLJÁK VIGASZTALHATATLAN GYERMEKEI / MARCZIBÁNYI MÁRIA GROF KARÁCSONYI GUIDÓNÉ ÉS / MARCZIBÁNYI ANTONIA GROF MIGAZZY VILMOSNÉ.

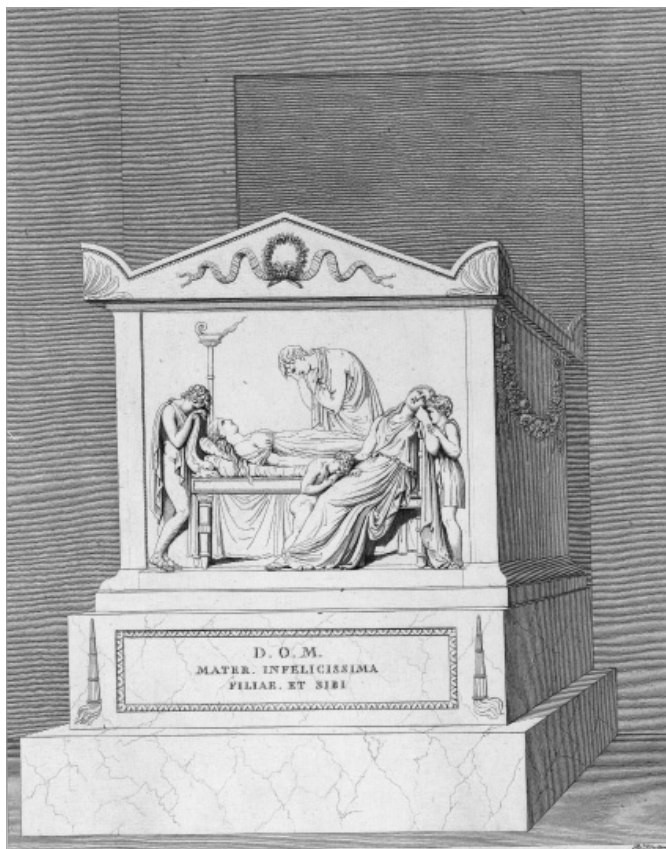
A dombormű kompozíciója Canovától ered, amennyiben az a de Haro-féle dombormű kompozícióját másolja⁴⁴ – eltekintve attól, hogy itt a halott egy nő (Maria Anna de Haro y Santa Cruz), és a siratók száma pedig eggyel

22. kép. Csóka, Marczibányi (II.) Lőrinc síremléke

⁴⁴ Canova is kölcsönöz. Kompozíciójának fő vonásai Jacques-Louis David *Hektór siratása* című festményéről (1783, Párizs, École des Beaux-Arts) származik (vö. MAUROIS 7. kép). A kompozíciónak és részleteinek kiterjedt rokonsága van. Az ülő nőalakhoz és a kisgyermek motívumához érdemes idézni Jean Baptiste Frédéric Desmarais *Regulus Marcus Atilius visszatérése Karthágóba* című festményét (1792), amelyet a belgrádi Nemzeti Múzeum (Narodni muzej) őriz, ahová Vladimir Nikolić ajándékként került.

több: itt a széken ülő nő mögött is egy gyermek áll (23. kép). A siratásra ez esetben 1805 januárjában Madridban került sor (AZCUE BREA 151). A halotton kívüli szereplők itt is azonosíthatók, de a szakirodalom e tekintetben nem egyértelmű. Annyi bizonyos, hogy az ágy mögötti figura nem az apa, mert ő még 1802-ben meghalt, hanem a halott ifjú férje (AZCUE BREA 151, 155, 28. jegyzet). Az ágyfejnél álló az egyik testvér lehet, ám a kisgyermekről nem hiszem, hogy a többi testvérral lehetnének azonosíthatók: 1804-ben ők sokkal-sokkal idősebbek voltak (AZCUE BREA 151). A domborművet az ágy előtt ülve ábrázolt nő, az anya Maria Anna de Santa Cruz y Waldstein, rendelte lányának és saját magának 1805 májusában Canovától (AZCUE BREA 154). Ez fehér márványból 1806-ra el is készült, és sokkal nagyobb,

23. kép. A de Haro-síremlék (Pietro Fontana metszete)
(AZCUE BREA)

mint a csókai síremlék bronzszínűre festett domborműve. A csókai síremlék magassága 235 centiméter, szélessége lenn 163 centiméter; a dombormű méretei: 78 × 91 centiméter (a szélességet kétoldalt 3-3 centiméternyi szakasszal megtoldották). Canova domborműve 186 × 220 centiméter (vö. PRAZ-PAVANELLO 117).

A két dombormű közti különbségek az anyaghasználaton és a méreten túl a stílusra is kiterjednek. A de Haro-félet festőiség jellemzi, puhának ható felületi alakítás, a térrétegek közti finom formai átmenetekkel. A csókai dombormű mestere erőteljesen a szobrászi formákat kedveli: a térrétegekkel vajmi keveset törődik, az egyenértékű plasztikai megoldásokat alkalmazza, az ábrázolás számára az alapsíkot nem veszi igénybe, azt holtként kezeli. Gondot is okozott számára a halott és a halotti ágy jobb irányba való rövidülése illúziójának a felkeltése, és az ágy mögötti figura elhelyezése és megjelenése is problematikus. A ruharedők mélyen vésettek, de a drapéria a női test formáin (a mellen és a combon) a test meztelenségének az érzetét keltően megfeszül. A hajkezelés is erőteljes – a férfiaké göndör csigásodású. A csókai mester – úgy látszik – a stílust hangsúlyosan antikosra kívánta venni. Ám a halott és az ágy mögötti férfi bajsz és pofaszakállt visel, amit nyilván a megrendelők írtak elő a hitelesség okán. E tekintetben a (csókai) közönséggel is számolhattak, a ruházatukat illetően viszont nemigen.

A csókai domborművön tehát hiába keresnénk Canova szignóját. Másét sem találjuk, sőt a *Historia Domus*ból sem lehetünk okosabbak. Ott ugyan megemlékeztek a síremlék felállításáról, a feliratot is lemásolták, de a kőfaragó nevét (hallomás után és/vagy emlékezetből) nem sikerült azonosíthatóan rögzíteni (HISTORIA I: 55–56).

A de Haro y Santa Cruz-féle síremlék sosem került el Madridba, hanem Canova műtermében maradt, mivel a megrendelő 1808. június 18-án meghalt, és nem fizette ki a teljes összeget, és utóbb az özvegy férj sem fizetett (AZCUE BREA 154, 155, 170). A domborművet (és gipszelőzményét is) minden műterem-látogató láthatta, Marczibányi Márton is, Széchenyi is, éppúgy, mint a mai látogató Possagnóban a Museo Gipsotecben. Ma már nem, de annak idején mementónak is elment a mű: sosem lett belőle síremlék, amit kifizettek érte, kidobott pénz lett, pletyka vette a nyelvére a nem fizető férj nevét (AZCUE BREA 170, 87. jegyzet). Márton jól megfontolhatta a megrendelést: nem is vágta fejszóját túl nagy – sztárszobrásszal, márványokkal, bronzal meg szállítási költségekkel járó – projektbe. Így római útjáról (amit, ha a de Haro-domborművel összefüggésben datálnánk, akkor 1806-nál korábbra nem tehetnénk) nem Canova-szerződést vitt haza souvenirnek. De talán többet vitt, mint a dombormű látásának élményét: a műről készített metszetek egyikét. A Pietro Fontana által 1807-ben és 1817-ben készített metszetek nemcsak a

kompozíció közvetítésére voltak alkalmasak, hanem róluk a dombormű szarkofágkeretének a tervei is leolvashatók voltak (AZCUE BREA 159–160, Fig. 4, Fig. 5). A két metszétváltozat közül Márton (és Lajos) az 1807-ben készültet, az antikosabbat, az oromzatos-szarkofágosat választotta, nem a későbbit, amelyen a szarkofágforma a Szent Ilona- és a Constanza-szarkofágokéra emlékeztet (23. kép). Vagyis a csókai dombormű a szarkofágoldalra emlékeztető keretével együtt Canova művészetéből származtatható. Mindez felveti annak a lehetőségét, hogy a csókai síremlék, domborművével együtt, metszet

24. kép. Baja, Polimberger György síremléke
(SZERDAHELYI–BOROVI)

alapján készült. Ilyenféle megoldás nem lehetett ritkaság, például Ferenczy a Csokonai-büszöt is „kupferstück” után mintázta meg (WALLENTÍNYI 115, 9. jegyzet).⁴⁵

A csókai síremlék Canova-követésében a legjobb hazai párhuzama a Polimberger-síremlék, amelyet 1821-ben állítottak fel a bajai Szent Péter és Pál-templomban (SZERDAHELYI–BOROVI képek a 81. és a 82. oldalon) (24. kép). A dombormű itt is Canovát utánozza, de más a forrás (a bécsi Mária Krisztina-síremlék), és ezt a motívumok szabadabb kompozíciós felhasználása jellemzi, ráadásul bronzból készült. Canova ezzel az anyaggal nemigen foglalkozott. A síremlék felépítése a csókaira emlékeztet, de itt a dombormű a talapzatra került, a felirat meg fel a szarkofágoldal keretébe. Ilyenre is van példa Canovánál (Francesco Berio síremlékének terve [PRAZ–PAVANELLO 369, Fig. 1]). A bajai megrendelő tehát hajlandó volt márványért és bronzért fizetni. Ismerjük a szobrász nevét is: Jacob Schrott (SZERDAHELYI–BOROVI 81–82).

Marczibányi csókai szobrásza nem dolgozhatott márvánnyal és bronzal. Ha a szobrász Ferenczy lett volna, emlékei között szerepeltetné. A de Haro-féle siratás kompozíciót viszont ő is alkalmazgatta, a forrást nem idézetként, hanem szabadabban kezelve. Az 1834 és 1838 között elkészültek közül a kecskeméti Szánthó-féle síremlék áll a mintához legközelebb (MELLER 232, 7. kép). A meg nem valósult tervek közül pedig Hermina-síremléke (1840 körül) mutat kapcsolatot a de Haro-dombormű kompozíciójával.⁴⁶

Marczibányi Márton 1834. december 3-án halt meg Pesten tüdősorvadásban (HAZAI 1834: 363). Tornyán temették el a kegyúri templom családi kriptájában. Sem márvány, sem homokkő síremléket nem kapott.

⁴⁵ Ferenczy István levele Ferenczy Józsefnek (kelt Rómában, 1818. november 11-én).

⁴⁶ A Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán őrzött tervet (ltsz. 1952-4659) közli SZATMÁRI 86, 9. kép.

IRODALOMJEGYZÉK

- A. F. 1806. *Nagy méltóságú puchói Martzibányi István úrnak ő császári, és királyi felsége' belső titkos tanácsosságának arany sarkantyús vitéznek ő excellentiájának Midőn 1806-dik Esztendőben, Kis Asszony Havának 20-dik napján neve napját innepezné.* Trattner Mátyás betűivel, Pest
- ANDROSOV, Sergej – GUDERZO, Mario – PAVANELLO, Giuseppe (eds.) 2003. *Canova.* Skira, Ginevra–Milano
- ASZTALOS Emese 2015. Európai Hazánkfia. Liszt Ferenc és a reformkor. *Liget Műhely*, 2015. április 30. <https://ligetmuhely.com/liget/asztalos-emese-europai-hazankfia/> (2024. 12. 12.)
- AZCUE BREA, Leticia 2017. „Un monumento sepolcrale di Canova per la Spagna: il compianto della Contessa de Haro commissionato dalla marchessa di Santa Cruz, Mariana Waldstein, nel 1805.” In: Gudenzo, Mario – Lochman Tomas (ed.): *Il valore del gesso come modello, calco, copia per la realizzazione della scultura.* Atti del IV Convegno internazionale sulle Giproteche, 2–4 ottobre 2015, Museo Canova di Possagno. Quaderni del Centro Studi Canoviani n° 10. Museo Canova di Possagno, Antiga Edizioni, 151–181.
- BARNA János – SÜMEGHY Dezső é. n. [1913]. *Nemes családok Csanád vármegyében.* K. n., Makó
- BEVILAGUA BORSODI Béla – MAZSÁRY Béla 1935. *Pest-Budai kávéházak. Kávé és kávé mesterség. 1535–1935.* I. kötet. Művelődéstörténeti tanulmányok. Budapesti Kávésok Ipartestülete, Budapest
- BIBÓ István 1988. Az egykori Tigris Szálló története. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 22., 135–195.
- CUETO, David García 2016. Retratos y retratistas de Mariana Waldstein, IX marquesa consorte de Santa Cruz. *Goya*, Número 355, 140–158.
- CSATKAI Endre 1925. Canova magyar mecénásai. In: *Magyar Művészet*, 1., 130–132.
- DOBAY Alexius 1845. *Öröm dal, mellyel Marczibányi Puchó- és Csókai Marczibányi Antal urat ő cs. és ap. királyi folsége kamarás ő nagyságát tekintetes nemes Trencsín vármegye főispáni méltóságába fényes iktatásakor tisztelték a trencsini ájtatos tanító rendiek.* Pesten, ny. Beimel József bet.
- DOMANOVSKY Sándor (szerk.) é. n. *Magyar művelődéstörténet IV.* Magyar Történelmi Társulat, h. n.
- DÖBRENTEI Gábor (szerk.) 1838. *Régi magyar nyelvemlékek.* Magyar Tudós Társaság, Buda
- ENTZ Géza 1937. *A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig.* Magánkiadás, Budapest

- ENTZ, Géza 1955. I bronzetti della collezione Marczibányi. In: *Acta Historiae Artium*, II./3-4., 215-234.
- GERENDELI György (szerk.) 1994. *Dombegyházi helytörténeti szöveggyűjtemény*. Dombegyház Nagyközségi Önkormányzat, Dombegyház
- GUDERZO, Mario 2022. *Museum Gypsotheca Antonio Canova*. Silvana editoriale, h. n.
- HABSBURG BIRODALOM. *Harmadik Katonai Felmérés 1869-1887*. <https://maps.arcanum.com/hu/geoname/serbia/sremka-kamenica-3190104/> (2024. 12. 12.)
- HAZAI's Külföldi Tudósítások 1834. 46. sz.
- HAZAI's Külföldi Tudósítások 1835. 29. sz.
- HISTORIA, Ecclesiae & Domus Parochialis Oppidi Csóka concinnata A. R. P. Franciscum Schönberger Parochum Oppidi Csóka I. I. C. C. Csanád et Torontál Tabulae Indiciariae Assessorem. Et districtus Csanadiensis Notarium ab anno Domini 1782. I-III. Kézirat
- HONDERÜ 1845. 12. sz.
- HORVÁTH István 1820. A' ditső Marczibányi Familia Tudományos Jutalom Tételének fényes Kiosztása Böjt Más Hava XXIII-dikán MDCCCXX. esztendőben. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 6., 3-36.
- ILLÉSSY János 1899. A Marczibányi család címeres levele. In: *Turul*, 17., 41-43.
- JUSTH Gyula otthon 1906. In: *Vasárnapi Ujság*, 8., 123-124.
- KALAPIS Zoltán 1999. Marczibányi Márton. In: *Híd*, 12., 884-885.
- KORHECZ PAPP Zsuzsanna 2015. A Marczibányi család és a csókai Szentháromság-templom kincsei. In: *Bácsország*, 3., 8-17.
- KOSÁRY Domokos 1970. *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I*. Tankönyvkiadó, Budapest
- KULTSÁR István 1818. Marczibányi Fundatio. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 3., 49-73.
- LICHT, Fred 1983. *Antonio Canova. Beginn der moderne Skulptur*. Hirmer Verlag, München
- MAGYAR Kurir 1830. 19., 156.
- MARCZIBÁNYI Márton, Puchói 1829. Mechanicus tészta gyúró. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 12., 122-124.
- MAUROIS, André 1948. *J.-L. David*. Editions du Dimanche, Paris
- MELLER Simon 1906. *Ferenczy István élete és művei*. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai rt. kiadása, Budapest
- NAGY MÉLTÓSÁGÚ Néhai Puchói Marczibányi Istvánnak Eő Császári, Királyi, Apostoli Felsége' Status titkos belső Tanácsossának és Aranysarkantyús Vitéznek Eő Excellentiájának Biographiája 1818. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 7., 111-114.

- NAGY Iván 1860. Marczibányi család. In: uő: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 7. kötet. [Láb-Múlyady.]. Ráth Mór, Pest, 294–300.
- ÓZER Ágnes 2010. A kamonci park – a mi boulogne-i erdőnk. In: *Híd*, 12., 4–6.
- PRAZ, Mario – PAVANELLO, Giuseppe (ed.) 1976. *L'opera completa del Canova*. Presentazione di Mario Praz. Apparati critici e filologici di Giuseppe Pavanello. Rizzoli Editore, Milano
- PUCHÓI Marczibányi Lajoshoz midőn a' nép-nevelésre irandó könyvekre kitett jutalma kiosztatnék Pesten sept. 13dikán 1835. [Költemény.] Pesten, Trattner-Károlyi nyomtatása.
- PUSZTAI László 1980. Szobrászat. In: MTA Művészettörténeti Kutató Csoport (szerk.): *Művészet Magyarországon 1780–1830*. Katalógus. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest
- RADOS Jenő 1958. *Hild József életműve*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- RAFFAY Endre 2008. Történelmi tudat? Kulturális emlékezet? Művészettörténeti asszociációk. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 487–509.
- RÓZSA György 1953. Czetter Sámuel. (Egy magyar rézmetsző a 18–19. század fordulóján). In: *Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve*. 1952. A kötetet összeállította a Munkaközösség szerkesztőbizottsága. Múvelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 97–139.
- SZATMÁRI Gizella 1991. Ferenczy István, „a' Művész” pályaképehez. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1–2., 82–91.
- SZERDAHELYI Márk – BORÓVI Dániel 2022. *Szobrok és szobrászok a 19. századi Magyarországon*. Holnap Kiadó, Budapest
- TÜSKÉS Anna 2024. Marczibányi Márton (1785–1834) könyvtárai. In: *Magyar Könyvszemle*, 3., Megjelenés alatt.
- UJVÁRY Mihál 1834. *Óda Puchói Marczibányi Mártonyhoz midőn 1834. neve' napját üllené*. Mély tisztelettel ajánlja Ujváry Mihál H. Ügyvéd és Nevelő. Trattner-Károlyi nyomtatása, Pesten
- VÁCZY János (közétevé) 1890–1910. *Kazinczy Ferenc levelezése*. 1–20. kötet. Bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel. MTA Irodalomtörténeti Bizottság, Budapest
- VARGYAS Zsófia 2022. Adalékok Marczibányi István (1752–1810) műgyűjteményének történetéhez. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 71., 45–78.
- VASZARY Kolos 1885. *Adatok az 1830-iki országgyűlés történetéhez*. K. n., Győr
- VERRASZTÓ Gábor 2010. *Marczibányi István*. Napkút Kiadó, Budapest
- VERSEGHY Ferenc 1806. Háládatos örömdal, melyet ő excellentiájának, puchói Marczibányi István úrnak, császári és királyi felségünk' valóságos belső tanácsossának, és kegyelmes hitvensének kesseleőkői Majthényi Mária

Asszonyok tiszteletére a' Budai Klostromban énekeltek Szent Erzsébetnek szerzetes leányai, midőn ő excellentiájának fundatiójára az első három Magyar Szüzet, más kettővel együtt a' Szent Szerzet' ruhájába felöltöztették Mindszent havának 5dik napján 1806. Szerzette és muzsikába tette Verseghy Ferenc Pesten. In: *Verseghy Ferenc művei*. https://deba.unideb.hu/deba/verseghy/text.php?id=verseghy_vers_0384_k&hi=Majthényi%20Mária (2024. 12. 10.)

VERSEGHY Ferenc 1810. Halotti tisztelet ő excellentiájának, néhai puchói Marczibányi István úrnak, császári, királyi felségünk' titkos tanácsossának, és arany sarkantyús vitézznek, ki 1810ben, Decembernek 21dik napján reggel öt órakor végezvén drága életét, ugyanazon holnap 23dikán a' T. Budai Apácáknak Templomába temettetett. Szerzette örök Tisztelője Verseghy Ferencz. Budánn, A' Királyi Magyar Universitas' betűivel. MDCCCX. In: *Verseghy Ferenc művei*. https://deba.unideb.hu/deba/verseghy/text.php?id=verseghy_vers_0384_k&hi=Majthényi%20Mária (2024. 12. 10.)

VISZOTA Gyula (szerk.) 1934–1939. *Gróf Széchenyi István naplói. I–VI*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest

VOIT Pál 1941. A Magyar Földhitelintézet székháza – hajdani Marczibányi-palota – és dísztermei. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 9., 214–230.

WALLENTÍNYI Dezső 1912. *Ferenczy István levelei*. Rimaszombat

ABSTRACT • The study aims to explore the life's work of Márton Marczibányi (1784–1834) of Puchov, who was born 240 years ago and passed away 190 years ago, as part of the preparatory work for a future biography, with special emphasis on the art historical aspects of his legacy. The study's primary source is an *Ode*, previously unknown to researchers, written by Mihály Ujváry for Márton Marczibányi's name day in 1834, likely in connection with the inauguration of his palace in Pest (Budapest, Hungary). The research also draws on additional contemporary sources, such as the unpublished *Historia Domus* of the Church of the Holy Trinity in Čoka (Serbia) and various periodicals. However, these sources are not complemented by the family archives, which were destroyed in 1945. Beyond written sources, art historical artifacts have facilitated the reconstruction and evaluation of key milestones in Marczibányi's career, reflecting his reputation as an enthusiastic patron of the arts. The study addresses his uncle István Marczibányi's famous art collection and discusses the Marczibányi estates, including the castle and gardens of Kamenica (Serbia), Turnu (Romania), and the Pest palace. It also examines the tomb erected in 1821 in the church of Čoka, commissioned by Márton and his brother Lajos in memory of their father. This tomb, inspired by the art of Antonio Canova, incorporates design elements reminiscent of de Haro's

works, adapted to the specific needs of the patrons. Finally, the study explores the potential connections between this commission, István Ferenczy's Roman years, and Márton Marczibányi's Italian journey, as reflected in the Ode.

KEY WORDS • Márton Marczibányi, Marczibányi Castle in Sremska Kamenica (Serbia), Marczibányi Castle in Turnu (Romania), Marczibányi Palace in Budapest (Hungary), István Ferenczy, Lőrinc Marczibányi's tomb in Čoka (Serbia)

SAŽETAK • Cilj studije je da istraži životno delo Martona Marcibanjija (1784–1834) iz Puhova, koji je rođen pre 240 godina i preminuo pre 190 godina, kao deo priprema za buduću biografiju, sa posebnim osvrtom na istorijsko-umetničke aspekte njegovog nasleđa. Glavni izvor studije je *Oda*, do sada nepoznata istraživačima, koju je napisao Mihalj Ujvari za imendan Martona Marcibanjija 1834. godine, verovatno u vezi sa svečanim otvaranjem njegove palate u Pešti (Budimpešta, Mađarska). Istraživanje takođe koristi i druge savremene izvore, kao što su neobjavljena *Historia Domus* crkve Svetog Trojstva u Čoki i razne vesti iz časopisa. Međutim, ovi izvori nisu dopunjeni porodičnim arhivama koje su uništene 1945. godine. Pored pisanih izvora, umetničko-istorijski artefakti pomogli su u rekonstrukciji i proceni ključnih tačaka Marcibanjijevе karijere, što odražava njegovu reputaciju kao strastvenog zaštitnika umetnosti. U studiji se takođe govori o čuvenoj zbirci njegovog strica Ištvana Marcibanjija, kao i o imanjima porodice Marcibanji, uključujući zamak i vrtove u Sremskoj Kamenici, zamak u Turnu (Rumunija) i palatu u Pešti. Takođe se razmatra spomenik podignut 1821. godine u crkvi u Čoki, koji je Marcibanji podigao sa svojim bratom Lajošem u znak sećanja na njihovog oca. Ovaj spomenik, inspirisan umetnošću Antonija Kanove, sadrži elemente dizajna karakteristične za dela de Hara, prilagođene potrebama naručioca. Na kraju, studija ispituje moguće veze između ove narudžbine, rimskih godina Ištvana Ferencija i Marcibanjijevog putovanja u Italiju, kako je zabeleženo u ovoj odi.

KLJUČNE REČI • Marton Marcibanji, zamak Marcibanji u Sremskoj Kamenici, zamak Marcibanji u Turnu (Rumunija), palata Marcibanji u Budimpešti (Mađarska), Ištvan Ferenci, nadgrobní spomenik Lerinca Marcibanjija u Čoki

Beérkezés időpontja: 2024. december 24.

Elfogadás időpontja: 2024. december 28.

FÜGGELÉK

ÓDA

Puchói
Marczibányi Mártonyhoz
midőn
1834. neve' napját üllené.
Mély tisztelettel
ajánlja
UJVÁRY MIHÁL
H. Ügyvéd és Nevelő.

Pesten,
Trattner-Károlyi Nyomtatása
uri útsza 612. szám alatt.

Milly hála, millyen tisztelet, és örök
Emlékkal üljem névnapodat 's neved;
Ó drága MARCZIBÁNYI! sorsom'
Angyala, és haza-érdemekkel.

Fénylő családod' fője 's magas disze!
Nem csak királyi thrónokon, és tanács'
Fő polczin ülnek bölcs vezérlők,
'S terhes időkbe erős szívűek.

Eldődi székén, szent koronánk' kövi,
Ragyognak ősink, hon 's rokonink eránt,
Mind mind külömbző érdemekkel.
Így Eleid' feje, MARCZIBÁNYI

Mártony, nemesség' nagy jogait 's Puchót
Mátyás' Királyunk' Cseh hada közt nyeré.
Rákóczyak' 's Bethlen' vizályos
Harczaiban sok Előd vitézlett.

Lőrinc üköd szép Thrézia napjain
Szerzete Tornyát 's Kameniczát okos
Ügyészi toll 's vas szorgalommal;
'S házad' örök fenekét letette.

Első Szülöttre bízva örökletét.
Nagy lelkű Istvány a' haza nyelv', hadi
Tan' 's özvegyek' gyámolyára
Ezreket áldozza ritka szívvel;

És ős nevedre fő ragyogást vona;
De romlásba birtokidat hozá.
Bölcs és erős kar kelle vissza
Hozni virágzatukat 's emelni.

Te, Hunniánknak Béla Királyaként,
Élted' vizályos napjai 's terhi közt
Ős-telkidet majd újra szerzed,
'S legmagosabb ragyogásra hoztad.

Ott hol hajókkal Hunyady vívt vala,
Szerémi dombok', 's szép Duna' partjain
Nectári szőleid' fürte, 's kerted'
Paradicsom mezei virúlnak.

És hol Csanád' dús síkja terül arany
Kalász, 's finom juh' nyájai díszlenek.
Fen Dóri oszlopokkal-ékes
Épületid tova szét-ragyognak.

Mit mondjak ifjan 's fennyen emelkedő
Pest Városunki Csarnokid' ékiről?
A' te hazáján Angelóknak,
'S Róma' művín nemesült nagy elméd,

E' pompa-lakban, mellybe fejed sokat
Főlt, föl, 's dicsón már kényeit ízleled,
Örökre egy fenséges ízlés'
Szép remekét ada Városunknak.

Ez nem jeles rény a' haza és család
Eránt? e' mostan olly vetekedve fény-
Úzó 's pazarló éveinkben?
De te szived magasabban is ver.

Nem szólsz te sértőn, 's fő uri megvető
 Góggel; szelídebb 's tiszta' merészletű
 Érzést vevél fel Szajna' nyájas,
 És nemesült szabad-elmüeknél.

Jobbágyaid, 's jó tisztid eránt igaz
 'S jó vagy; de Földes-úr jogokért viván
 Szilárdon, élsz szép házi csendben,
 Udvari fényre keresztre nem vágysz

Csak egy nagy és fő atyai gondod az:
 Melly szép 's nehéz tisztét velem osztozád,
 Melly ürimit, édjét véled ízlem,
 Rény tudományra fiad' nevelni,

'S lelkébe öntni hon-szeretet' tüztét.
 Livink' vas és láng lelke, ne félj, örülj!
 Kél büszke sasként ő-r-szemekkel
 Fő deli polczira érdemeknek.

Bátran vigadj! víd 's isteni szép Nejed';
 Az égi szép és Angyali jó szívü
 Hermíne, 's fő véreid' körében,
 Ép, fris erőd hamar, adja Isten!

Térjen-meg, élj fris Nesztori éveket!
 Engem, ki pályám' terheit ösmered,
 'S melly tűz-iparral 's búkkal űzöm,
 Kérlek örök kegyeidre méltass.